

2015 | 2

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *GODA KÁROLY*
A KÖZÉPKORI BÉCSI ÉS BUDAI ÚRNAPOK
ÉS KÖRMENETEK KÖZÉP-EURÓPAI
KITEKINTÉSÉBEN

- *BUZA JÁNOS*
ADALÉK MAGYARORSZÁG 1526 ELŐTTI
PÉNZVERÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

- *TUSOR PÉTER*
A PRÍMÁS, A BÁN ÉS A BÉCSI UDVAR
(1663–1664)

- *VÖLGYESI ORSOLYA*
SZALAY LÁSZLÓ NEMZEDÉKE KÖLCSEY
VONZÁSÁBAN

- *VARGA BÁLINT*
A BARBÁR MÚLT ÉS A NEMZETI DICSŐSÉG

- *MIROSLAV MICHELA*
A SZENT ISTVÁN-KULTUSZ
REPREZENTÁCIÓI SZLOVÁKIÁBAN
A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Goda Károly: „Ecce panis angelorum”. A középkori bécsi és budai úrnapok és körmenetek közép-európai kitekintésben	183
Tusor Péter: A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664)	219
Völgyesi Orsolya: Szalay László nemzedéke Kölcsey vonzásában	251

MŰHELY

Kovács Viktória: A leleszi premontreiek szalókai birtoklásának háttere	265
Buza János: A Dunába vetett vonópad. Adalék a Mohács előtti Magyarország pénzveréséhez	281
Kurucz György: Szövetségi érdek, protestáns szimpátia, katonai realitás: a Rákóczi-szabadságharc és az angol közvetítés	299
Varga Bálint: A barbár múlt és a nemzeti dicsőség	319
Miroslav Michela: „A haza legyen minden gyermekének hazája”. A Szent István-kultusz reprezentációi Szlovákiában a két világháború közötti időszakban	333

GODA KÁROLY

„*Ecce panis angelorum*”

A középkori bécsi és budai úrnapi és körmenetek
közép-európai kitekintésben*

Az úrnapi uralkodói reprezentáció

A müncheni Bajor Nemzeti Könyvtár egyik kódexében egy kortárs szemtanú által megörökített sorok számolnak be a Habsburg-dinasztia székvárosának, Bécsnek 1485. júniusi első napjairól. Eszerint Mátyás, a magyarok királya az elfoglalt Bécs városába az Úr napjának vigiliáján vonult be. A menetet szekerek, válogatott lovas vitézek és többek között huszonnégy, a király kincseit hordozó teve vezette.¹ Ezután további harcosok és püspökök sorát követően I. Mátyás király (1458–1490) ezer lovasa társaságában vette át a német-római birodalmi² és itáliai reneszánsz uralkodói³ *adventus* formavilágát felhasználva

* A tanulmány az Európai Szociális Alap (European Social Fund) és a Cseh Köztársaság költségvetésének támogatásával, a CZ.1.07/2.3.00/30.0004-es regisztrációs számú POST-UP projekt kutatási programja keretében készült.

1 *Walter Koch*: Ein Augenzeugenbericht über den Einzug des Königs Matthias Corvinus in Wien. *Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien* 44. (1973) 2. sz. 56–59., különösen 57–58. és 2. jz. Míg az idézet: „Sciendum, quod anno domini MoCCCCLXXXVto rex Vngarorum Mathias intravit civitatem Wienensem eam capiendo in vigilia corporis Christi hora octava de mane. Primo premisit triginta duos currus cum alimentis, secundo duo milia equestres electissimos. Tercio viginti quatuor cameli secuti sunt illos equestres portantes thesaurum regis [...]”

2 Az *adventus* formavilágára ld.: *Gerrit Jasper Schenk*: Zeremoniell und Politik. Herrschereinzüge im spätmittelalterlichen Reich. Böhlau, Köln, 2003. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 21.), különösen 238–402.; *Adventus*. Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt. Hrsg. Peter Johanek–Angelika Lampen. Böhlau, Köln, 2009. (Städteforschung A 75.), különösen 1–84., 133–266.; *Harriet Rudolph*: Das Reich als Ereignis. Formen und Funktionen der Herrschaftsinszenierung bei Kaisereinzügen (1558–1618). Böhlau, Köln, 2011. (Norm und Struktur 38.), különösen 80–185.; *Uő*: *Adventus imperatoris*. Mechanismen und Gehalt der politischen Kommunikation bei Kaisereinzügen im Reich. In: *Die Stadt als Kommunikationsraum*. Reden, Schreiben und Schauen in Großstädten des Mittelalters und der Neuzeit. Hrsg. Irmgard Christa Becker. Thorbecke, Ostfildern, 2011. 29–53. és a legújabb kutatások kapcsán ld. *Werner Paravicini*: *Krieg der Zeichen? Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation in Residenzstädten des Alten Reichs*. Einführung und Zusammenfassung. In: *In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation*. Hrsg. Jan Hirschbiegel–Werner Paravicini. Thorbecke, Ostfildern, 2014. (Residenzenforschung N. F. 1.) 11–34., míg általános kitekintéssel *Daniel Jütte*: *Entering a city: on a lost early modern practice*. *Urban History* 41. (2014) 2. sz. 204–227.

3 *A Companion to Venetian History, 1400–1797*. Ed. Eric R. Dursteler. Brill, Leiden–Boston, 2014. (Brill’s Companions to European History 4.) 379–419., 421–447., 487–511.; *Michel Plaisance*:

a hatalmat az osztrák város felett, melynek kiéheztetett lakosságát Bécs új keletű ura a *panem et circenses* mottójának jegyében ezer ökör formájában egyszersmind bőséges eledellel is azonnal ellátta (*Octavo secuti sunt mille boves in sustentacionem civitatis supradicte*). Az eseményekről beszámoló ausztriai forrás a magyar himnuszban is megörökített daliás idöket helyi szempontból nézve meglehetősen beletörődéssel és némi keresztény rezignáltsággal értékelte.⁴

Az alábbi történések, melyekről az iménti névtelen szerző mellett tudomást szerezhetünk többek között a bécsi orvos Johannes Tichtel naplójából, Antonio Bonfini krónikájából, az osztrák kortárs Jakob Unrest elbeszéléséből, továbbá a bécsi egyetem bölcsész-, orvosi és teológiai karainak aktáiból is, a magyar és nemzetközi kutatás számára egyáltalán nem ismeretlenek. A szerteágazó elemzések eredményei tükrében Bécs város tanácsosai már május 22-én megállapodtak a magyar királlyal a város átadásáról a már régen elmenekült tartományúr, III. Frigyes (1440/1452–1493) akarata ellenére.⁵ Öt nappal később az egyetem képviselői intenzív tárgyalásokat folytattak az előkészületekről, míg másnap Mátyás fia, Corvin János turisztikai céllal személyesen is felkereste a még hivatalosan osztrák kézen lévő várost. A kifejezetten jól dokumentált június 1-jei események előzményeit, pompáját, a királyi kincstár ékességeit hordozó huszonnégy tevé és az azonos számú püspök szimbolikus szerepét mind a magyar és mind az osztrák történetírás már részletesen elemezte.⁶

Az eddigi feldolgozások figyelmét talán csupán egy, meggyőződésünk szerint kifejezetten jelentős részlet kerülte el, melyről többek között mind a névtelen helyi krónikás, mind Johannes Tichtel, mind Antonius Bonfini pontosan beszámol: a Német-római Birodalomban különösen jelentős szerepet betöltő első

Florence in the Time of the Medici. Public Celebrations, Politics and Literature in the Fifteenth and Sixteenth Centuries. Centre for Reformation and Renaissance Studies, Toronto, 2008. 41–100.; *Jorge Fernández-Santos Ortiz-Iribas*: Loyalism on Display? Triumphant Architecture in Honour of Philip V of Spain Erected by the Neapolitan Seggi. In: *Ordnungen des sozialen Raumes. Die Quartieri, Sestieri und Seggi in den frühneuzeitlichen Städten Italiens*. Hrsg. Grit Heidemann–Tanja Michalsky. Reimer, Berlin, 2012. 229–250.; *E. Kovács Péter*: Ceremónia és politika. Zsigmond bevonulása Itáliába (1431–1433). *Történelmi Szemle* 55. (2013) 351–380.; *Gabriel Guarino*: Public Rituals and Festivals in Naples, 1503–1799. In: *A Companion to Early Modern Naples*. Ed. Tommaso Astarita. Brill, Leiden, 2013. (Brill’s Companions to European History 2.) 257–279.

4 *Koch, W.*: i. m. (1. jz.), különösen 57–58. és 2. jz.

5 *Ferdinand Opll–Richard Perger*: Kaiser Friedrich III. und die Wiener 1483–1485. Briefe und Ereignisse während der Belagerung Wiens durch König Matthias Corvinus von Ungarn. Deuticke, Wien, 1993., különösen 7–21.; *Ferdinand Opll*: Leben im mittelalterlichen Wien. Böhlau, Wien, 1998. 181–187.; *Tagebuch des Wiener Arztes Johannes Tichtel aus den Jahren 1477–1495*. Hrsg. Theodor Georg von Karajan. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1855. (Fontes Rerum Austriacarum I/1.) 34. és a továbbiakra: *Koch, W.*: i. m. (1. jz.) 58. és 10. jz.

6 *András Kubinyi*: Courtiers and Court Life in the Time of Matthias Corvinus. In: *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490*. Ed. Péter Farbak et al. Budapest History Museum, Bp., 2008. 21–33.; *Richard Perger*: Die ungarische Herrschaft über Wien 1485–1490 und ihre Vorgeschichte. *Wiener Geschichtsblätter* 45. (1990) 53–87., különösen 68–69.; *András Kubinyi*: Die Wiener Regierung des Königs Matthias Corvinus. *Wiener Geschichtsblätter* 45. (1990) 88–99.

új városúri *adventus*ra Bécsben az Úr teste körmenettel megtisztelt ünnepét⁷ megelőző napon került sor. (Itt kell megjegyeznünk, hogy Mátyás 1470 februárjában vendégségben járó magyar királyként egyszer már ünnepélyesen bevonult az osztrák városba.) Annak tudatában, hogy milyen részletes egyeztetések előzték meg a hosszú hónapokon át ostromolt város kulcsainak a Stubentor előtti hídon történő átadását, mindez korántsem tekinthető véletlennek. Ebben az esetben tehát a magyar uralkodó a késő középkori latin keresztény egyház egyik legpompázatosabb eseményét már a város uraként, helyben ünnepelhette, míg Bécs hivatalos eskütételére Tichtel beszámolója szerint valójában csak pár nappal később került sor.⁸

Természetesen a fenti eseménysor az egyházi-vallási szféra és a politikum merő véletlenségből történő egybeeséseként is értelmezhető lehet. Ennek ellene mond azonban mind Mátyás, mind pedig a székvárosát elvesztő III. Frigyes, majd később fia, Miksa viszonyulása az úrnapi ünnepségekhez. Sok-sok évvel a fenti eseményeket megelőzően ugyanis, az 1469. esztendő úrnapiján, amikor újdonsült cseh királyként Hunyadi Mátyás több mint negyven cseh és német nemesúr és báró társaságában vett részt a boroszlói körmenetben – ahol a baldachint a sziléziai Glogau (Głogów), Sagan (Žagaň), Liegnitz (Legnica) és Oels (Oleśnica) egyházi előljárói hordozták –, az ünnepet tudatosan használta fel arra, hogy elmélyítse a jelenlétét új országa egyik legfontosabb tartományának székvárosában.⁹

A véletlenek egybeeséséből fakadó esetleges további kétségek ellen szólhat továbbá, hogy a magyar király 1482-ben bizonyosan, míg 1485-ben feltételezhetően az átmenetileg rezidenciális funkciókat ellátó Pozsony városában töltötte az úrnapiját.¹⁰ Az utóbbi ünnep politikai jelentőségét Hunyadi Mátyás számára végül mi sem

7 Ld. a 3. és a következő jegyzetet, ill.: *Miri Rubin*: Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture. Cambridge University Press, Cambridge, 1991. 383–419.; *Andrea Löther*: Prozessionen in spätmittelalterlichen Städten. Politische Partizipation, obrigkeitliche Inszenierung, städtische Einheit. Böhlau, Köln, 1999. (Norm und Struktur 12.) 371–400. és legújabban *Andrew Brown*: Civic Ceremony and Religion in Medieval Bruges c. 1300–1520. Cambridge University Press, Cambridge, 2011. 1–72., ill. a következő konferenciák kiadásra előkészülő előadásait: Säkulare Prozessionen. Zur religiösen Grundierung von Umzügen, Einzügen und Aufmärschen, Tübingen, 2014. július 21–24. és Prozessionen und ihre Gesänge in der mittelalterlichen Stadt. Gestalt – Hermeneutik – Repräsentation, Regensburg, 2014. július 24–25.

8 *Katalin Szende*: „Proud Vienna suffered sore...” Matthias Corvinus and Vienna, 1457–1490. In: Matthias Corvinus, the King i. m. (6. jz.) 381–384.; *Koch, W.*: i. m. (1. jz.), különösen 58–59.

9 *Peter Eschenloer*: Geschichte der Stadt Breslau. II. Chronik ab 1467. Hrsg. Gunhild Roth. Waxmann, Münster, 2003. 761–777., 944–963.; *Antonín Kalous*: Bohemians and Moravians in the Court of Matthias Corvinus. In: Matthias Corvinus, the King i. m. (6. jz.) 65–75., különösen 66–68.; *Bogusław Czechowicz–Mateusz Kapustka*: Hope and Pragmatism. The Rule and Visual Representation of Matthias Corvinus in Silesia and Lusatia. In: Matthias Corvinus, the King i. m. (6. jz.) 77–87., különösen 78.

10 *Eva Jankovičová–Vendelín Jankovič*: Dejiny Bratstva, jeho ekonomická a spoločenská činnosť v Bratislave (1349–1608). In: Trnavská univerzita 1635–1777. Ed. Jozef Šimončíč. Trnavská univerzita, Trnava, 1996. 249–280.; *Judit Majorossy*: Towns and Nobility in Medieval Western Hungary. In: Mittler zwischen Herrschaft und Gemeinde. Die Rolle von Funktions- und Führungs-

bizonyíthatja jobban, mint az, hogy az olasz krónikás Bonfini beszámolója szerint 1489-ben a király Bécsből tudatosan Budára utazott annak érdekében, hogy az úrnapi ünnepségeket magyar földön tölthesse. A politikum és az egyházi-vallási szféra összefonódásáról a beszámoló második fele nyújt további érdekes adalékokat. Eszerint egyrészt a gyengélkedő uralkodó egy különálló dísztribünt rendelt magának, hogy a körmenetben való részvétel helyett innen, tulajdonképpen fenséges magasságból szemlélhesse az oltáriszentség körbehordozását és az elvonuló résztvevőket. Másrészt a pompázatos eseményekbe beágyazva jelentették be az ünnepélyes békekötést a „pannon” és az „alemann” fél között. Mátyás számára tehát az úrnapi keresztény ünnepében rejlő politikai lehetőségek korántsem voltak közömbösek, mint ahogy ugyanez elmondható „alemann” ellenfeléről is.¹¹

A székvárosát sok-sok hónappal korábban elhagyó, majd 1485 júniusában katonailag is elvesztő III. Frigyes két évvel a fent említett békekötést megelőzően az oltáriszentség napját a Német-római Birodalom talán egyik legjelentősebb kereskedő- és kézműves metropoliszában, Nürnbergben töltötte. Tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy az ünnep csupán Hunyadi Mátyás számára bírt kiemelt politikai jelentőséggel. A birodalom fejének a jelenléte ugyanis szinte teljesen átírta az úrnapi megemlékezések helyi forgatókönyvét. A döntően a helyi, meglehetősen zárt városi politikai elit kezében összpontosuló, és annak csaknem kizárólagos részvételével zajló, területileg igen behatárolt ünnepség szinte a teljes kései középkorban a helyi politikai elit kulturális-hatalmi kulcspozícióját volt hivatott kiemelni. Ezzel szemben Frigyes akaratából az 1487-es esztendőben az egész eseménysor merőben más formát öltött. Az egyébként meglehetősen szűkös résztvevői kör ezúttal több száz fővel (döntően helyi diákok és egyháziak) bővült ki, és a helyi egyházi hierarchia prominens képviselői helyett az alsó-ausztriai Melk bencés kolostorának apátja vezette a körmenetet, amely tehát még térbeliségében is kitágult a korábbiakhoz képest. III. Frigyes a nürnbergi főtér egyik igen előkelő házának ablakából szemlélhette az eseményeket, miközben Bécs városa továbbra is Hunyadi Mátyás uralma alatt állt.¹²

Az utolsó példával arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy milyen esetleges változtatásokat hozhatott az uralkodói jelenlét a városi úrnapi körmeneti hagyományban, abban az esetben is, ha valójában érdemben végül semmi sem változott. Frigyes fiának, Miksának (1486–1519) az úrnaphoz kapcsolódó politikai

---

gruppen in der mittelalterlichen Urbanisierung Zentraleuropas. Hrsg. Elisabeth Gruber et al. StudienVerlag, Innsbruck, 2013. 109–150., különösen 130–133. és 137.

11 *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Balassi, Bp., 1995. 705–706., 892.; *Csánki Dezső*: I. Mátyás udvara. Századok 17. (1883) 515–581., 617–667., 750–785.; *Kubinyi, A.*: Courtiers and Court Life i. m. (6. jz.) 21–33. és *Károly Goda*: Buda Festiva: Urban Society and Processional Culture in a Medieval Capital City. Czech and Slovak Journal of Humanities (2011) 2. sz. Historica 71–72.

12 *Opll, F.–Perger, R.*: i. m. (5. jz.), különösen 7–21.; *Löther, A.*: i. m. (7. jz.) 100., míg átfogó kitekintéssel: *Angelika Lampen*: The Princely Entry into Town. Significance and Change of a Multi-Media Event. In: Multi-Media Compositions from the Middle Ages to the Early Modern Period. Ed. Margriet Hoogvliet. Peeters, Leuven, 2004. 41–59.

gondolkodása korántsem állt távol a korábban leírtaktól. Az uralkodó egyértelmű határozottsággal utasította például 1498-ban Freiburg im Breisgau városának vezetőit, hogy a június 14-ére eső úrnapi körmenetet egész egyszerűen helyezték át 21-ére, mert az ünnepi eseményen a helyben sorra kerülő birodalmi gyűlés kapcsán személyesen részt kíván venni. A városi tanács minden egyházi jellegű kételyt félretéve alázatosan engedelmeskedett az uralkodói akaratnak, sőt 18-ára még egy igen pompázatos bevonulási ünnepséget is rendeztek az uralkodó tiszteletére. Mindezek és a számos előkészület ellenére az úrnapi körmenetben valójában se Miksa, se a birodalmi rendek nem vettek részt, ugyanis utóbbiak az ünnep egész előestéjét ádáz és végül eredménytelen vitákkal töltötték annak kapcsán, hogy ki és milyen sorrendben vegyen részt a másnapi eseményen. Ahogy végül Augsburg város képviselője, Konrad Peutinger lakonikusan megfogalmazta: az oltáriszentség körbehordozása végül a helyi, rég bevált szokás alapján ment végbe.¹³

Ezek az események azt bizonyítják, hogy az egyházi-vallási szféra és a politikum világa az úrnapja ünnepének során egyáltalán nem tekinthető két egymástól elkülönülő entitásnak. Nyilvánvaló az is, hogy bármennyire erős volt is egy adott helyen a polgárközség autonómiája, az uralkodói politikai jelenlét, különösen rezidenciális szerepeket (is) betöltő városok esetében, teljes mértékben át-, illetve felülírhatta az oltáriszentség körbehordozásának városi – sokszor a helyi politikai elit hatalmi legitimációját szolgáló – hagyományát. Az utóbbi megállapítás azért is különösen jelentős, mivel – mint látni fogjuk – a Német-római Birodalom körmeneti történetírásában Max Weber nyomán még mindig igen domináns a városnak mint zárt, érdemi külső befolyásoktól mentes szakrális polgárközségnek a felfogása. Tanulmányunkban – ezúttal a cseh és lengyel példákra lemondva – e két előzetes megállapítást vizsgáljuk a birodalomban fekvő Bécs, valamint a magyar királyság fő- és székvárosa, Buda példáján.

---

13 *Hermann Mayer*: Zur Geschichte der Freiburger Fronleichnamsprozession. Freiburger Diözesan-Archiv 39., N. F. 12. (1911) 338–362.; *Eva Kimminich*: Prozessionsteufel, Herrgottsmaschinen, Hakenkreuzflaggen. Zur Geschichte des Fronleichnamfestes in Freiburg und Baden. Schillinger, Freiburg, 1990. 1–64.; *Cora Dietl*: A Corpus Christi Play as Part of the Habsburg Monarchy's Politics. *European Medieval Drama* 6. (2002) 109–119., különösen 109–111.; *Marian Füssel*: Hierarchie in Bewegung. Die Freiburger Fronleichnamsprozession als Medium sozialer Distinktion in der Frühen Neuzeit. In: *Stadtgemeinde und Ständegesellschaft. Formen der Integration und Distinktion in der frühneuzeitlichen Stadt.* Hrsg. Patrick Schmidt–Horst Carl. LIT, Berlin, 2007. 31–55.

Úrnapok és körmenetek a közép-európai régióban

A birodalomban¹⁴ az első ismert, Mont-Cornillon-i Julianna (1193–1258) 1208/1209-es látomásain alapuló úrnapi ünnepséget Róbert püspök támogatásával a Liège (Lüttich) városában található Szent Márton-templomban tartották. Az 1247. évi eseményre minden bizonnyal mindenféle körmenet nélkül került sor, és – a következő évekre való tekintettel, Szent Cher-i Hugó 1252-es erőfeszítéseitől eltekintve – nem is övezte komolyabb siker. A korábbi liège-i fődiakónus, IV. Orbán pápa (1261–1264) a „*Transiturus de hoc mundo*” (1264) kezdetű bullájában elméletileg a teljes latin keresztény egyház számára kötelezővé tette az új kultuszt. Mégis, egészen a 14. század első feléig (1311, 1314, majd végül 1317) váratott magára, hogy V. Kelemen (1305–1314) és XXII. János (1316–1334) pápák jóvoltából az úrnapi komolyabb elterjedtségre tegyen szert. Hiába járult hozzá az ünnep fényéhez Aquinói Szent Tamás a pápai kérésre 1264-ben írt himnuszával, az új kultusz a Német-római Birodalmon belül évtizedeken át csupán regionális szerepnek örvendhetett, mindenekelőtt néhány északnémet püspökségben és érsekségben (például Köln, Hamburg, Münster és Osnabrück). A 14. században azonban, többek között a pápai támogatásnak köszönhetően, az úrnapi hirtelen nagy népszerűsége tette szert.¹⁵

Feltűnő, hogy a kultusz kezdeti szakaszában semmilyen körmeneti formáról nem emlékeznek meg a források. Az alapító rendelkezésekben, sőt a 14. századi pápai bullákban is csupán a misét és az *officiumot* említik. Ennek értelmében az ünnep külsőlegesen késő középkori formája a római kúriától függetlenül, részben más egyházi-kultikus formákból merítve alakult ki, hiszen mire V. Márton (1417–1431) 1429-ben pápai bulla („*Ineffabile...*”) és többek közt Nürnberg és Lübeck részére kiállított búcsúlevelek formájában támogatta az úrnapi megülesének ilyen módját, addigra már gyakorlatilag a birodalom szinte teljes területén ebben a formában tartották meg az ünnepet. A körmenetek tehát nem felső hatalmi szóra kapcsolódtak össze az úrnapi megülesének újonnan bevezetett hagyományával. Az első ismert olyan *processióra*, amely nemcsak az oltáriszentség tiszteletére buzdított, hanem annak segítségét is kérte, a kölni Szent Gereon-káptalan szervezésében került sor valamikor 1264 és 1268 között. Ezen az eseményen azonban csupán egyházi személyek, nevezetesen a káptalan tagjai vettek részt, és ünnepi menetük

14 Általános történeti antropológiai és teológiai jellegű bevezetesként ld. többek között *Charles Zika*: Hosts, Processions and Pilgrimages: Controlling the Sacred in Fifteenth-Century Germany. *Past & Present* 118. (1988) 25–64.; *Mitchell B. Merback*: Channels of Grace: Pilgrimage Architecture, Eucharistic Imagery, and Visions of Purgatory at the Host-Miracle Churches of Late Medieval Germany. In: *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*. Texts. Ed. Sarah Blick–Rita Tekippe. Brill, Leiden, 2005. 587–646. és *Caroline Walker Bynum*: *Wonderful Blood. Theology and Practice in Late Medieval Northern Germany and Beyond*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2007. 1–46.

15 *Rubin, M.*: i. m. (7. jz.) 164–199.; *Löther, A.*: i. m. (7. jz.) 56–63.; *Peter Browe*: Die Ausbreitung des Fronleichnamfestes. *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 8. (1928) 107–143. és *Uö*: Die Entstehung der Sakramentsprozessionen. *Bonner Zeitschrift für Theologie und Seelsorge* 8. (1931) 97–117.

nem hagyta el az egyházi intézmény területét. Először csupán a következő évszázad elején, nevezetesen a hildesheimi bencés apátság által rendezett alkalmakon igazolható világi személyek szereplése a körmenetben. Az utóbbi példa kiválóan mutatja, miként vált a világi szféra fokozatosan az ünnepet kívülről szemlélő entitásból résztvevővé, majd szervező, illetve jelentős befolyással bíró tényezővé. Hildesheimben ugyanis a városi tanács azzal a feltétellel vállalta fel az esemény pénzügyi támogatását, hogy a polgárközség tagjai viszonzásképpen részesültek az oltáriszentség áldásából.¹⁶

Ugyan a körmeneti formával is pompázatosabbá tett ünnep számos esetben (például Köln, Quedlinburg, Rheinau, Eichstätt, Mainz és Osnabrück) továbbra is részben vagy egészben egyházi támogatással tett szert helyi jelentőségre,¹⁷ mégis az 1300-as éveket követően az úrnapi körmenetek egyre több város esetében születtek meg világi kezdeményezésre vagy kerültek fokozatosan gazdag polgárok, illetve a városi polgárközség gyámsága alá. Az egyik legszemléletesebb eset a mind politikai, mind gazdasági téren igen jelentős központnak számító Augsburg, ahol 1305-ben egy igen nagyvonalú magánalapítvány hívta életre mind az ünnepet, mind a helyi szentségi *processiót*. A népszerűség növekedése közben az új körmeneti forma mellett számos esetben párhuzamosan éltek korábbiól származó egyházi vagy éppen kolostori ünnepi hagyományok. Efféle kultusszal találkozunk Regensburgban 1396 előtt, de hasonló volt a helyzet Kölnben és Nürnbergben is. Az utóbbi helyen az oltáriszentség körmeneti tiszteletének központjául kezdetben a Szentlélek-ispotály, majd pedig a Szent Szebald- és a Szent Lőrinc-plébánia-templomok számítottak.¹⁸

A fenti közös elemek ellenére az utóbbi polgárközségben az első jelentős úrnapi processzió megszervezése – Augsburghoz hasonlóan – gyakorlatilag világi aktusnak tekinthető, hiszen az 1330-as években a város egyik leggazdagabb és jelentős politikai befolyással bíró polgárának nagyvonalú támogatása képezte az

---

16 *Theodor Schnitzler*: Die erste Fronleichnamsp procession. Datum und Charakter. Münchener Theologische Zeitschrift 24. (1973) 352–362.; *Alois Mitterwieser*: Geschichte der Fronleichnamsp procession in Bayern. Knorr & Hirth, München, 1930. 9–26.; *Xaver Haimerl*: Das Prozessionswesen des Bistums Bamberg im Mittelalter. Kösel-Pustet, München, 1937. 30–61.; *Browe, P.*: Die Ausbreitung i. m. (15. jz.) 113–116.

17 Az egyes, döntően egyházi kezdeményezésű alapításokról nyújt tájékoztatást többek között *Arnold Siben*: Geschichte des Fronleichnamsp festes und der Fronleichnamsp procession im alten Fürstbistum Speyer. Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 7. (1955) 345–370.; *Browe, P.*: Die Ausbreitung i. m. (15. jz.) 107–143. és *Joseph Anton Fischer*: Über die Anfänge der Fronleichnamsp feier im alten Bistum Freising. In: Eucharistische Frömmigkeit in Bayern. Hrsg. Adolf Wilhelm Ziegler. Seitz, München, 1963. (Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte 23.) 78–95.

18 *Rommuald Bauerreiß*: Zur Entstehung der Fronleichnamsp procession in Bayern. In: Eucharistische Frömmigkeit in Bayern i. m. (17. jz.) 101–108.; *Johann Güntner*: Die Fronleichnamsp procession in Regensburg. Schnell & Steiner, München, 1992. 8–16.; *Médard Barth*: Die Einführung des Fronleichnamsp festes und der Fronleichnamsp procession in der Stiftskirche Rheinau im J. 1308 bzw. 1314. Archiv für Elsässische Kirchengeschichte 12. (1938) 391–393.; *Peter Bruder*: Die Fronleichnamsp feier zu Mainz um das Jahr 1400. Der Katholik 81. (1901) 23. kötet 489–507.

események kiindulópontját. A kegyes adomány azonban egyáltalán nem tekinthető teljesen önzetlen tettnek, ugyanis kezdetben a nagy hatalmú kereskedő, majd később a városi tanács gyakorolta a Szentlélek-ispotályhoz kapcsolódó körmenet megszervezésének jogát. A világi-polgári hatalmi szféra befolyása a ceremónia formájában is kifejezést nyert, hiszen a menetben belül az ispotályt képviselő, a monstranciát hordozó egyházi személyt közvetlenül a városi tanács tagjai követték. Ezen túl az aktív részvétel gyakorlatilag néhány klerikusra, a helyi iskola diákjaira és csekély számú kézművesre korlátozódott. Míg a 15. század elején ez a menet dominálta az úrnapi eseményeket *processio* keretében összekötve Nürnberg jelentősebb központi templomait és kolostorait, addig a következő évtizedekben a körmenet egyenként látogatta meg a Szent Szebald- és Szent Lőrinc-plébánia-templomokat, melyek majd az oltáriszentség tiszteletére legkésőbb 1420-tól, illetve 1493-tól saját ceremóniát is szerveztek az úrnapi alkalmából.¹⁹

A nürnbergi példa tehát kiválóan illeszkedik abba a mintázatba, miszerint a birodalom legbefolyásosabb városainak jelentős részében az úrnapi körmeneti hagyomány alapítása és lebonyolítása vagy egy igen befolyásos és tehetős polgár személyéhez (lásd például Augsburg), vagy a helyi polgárközség vezető világi testületéhez (lásd például Göttingen, Braunschweig és Regensburg) kötődött.²⁰ Természetesen az ünnepi események ilyen világi-polgári túlsúlyú ellenőrzése nem tekinthető kizárólagos modellnek, hiszen számos esetben a kiegyensúlyozott egyházi és világi együttműködés jelei láthatóak, sőt a részvétel több helyütt (lásd például Straßburg és Eichstätt) szabad volt, azaz a teljes polgárközség hivatalosan jelen lehetett a körmenetben. Mégis, a korábbi tendenciák 14–15. századi növekvő jelenléte kiválóan szemlélteti a helyi politikai elit sikeres törekvését az úrnapi ünnepében rejlő vallási-kulturális erőforrások részbeni vagy teljes körű kisajátítására. Ennek megfelelően az oltáriszentségről történő körmeneti megemlékezés több esetben is – az ünnep eredeti szellemiségével szöges ellentétben – társadalmi és/vagy térbeli szempontból kirekesztő jellegzetességeket mutatott. Amint az a nürnbergi példából is látható, a városvezetés gyakorlatilag a kézműveseket, illetve a városi népesség javát kizárva magának tartotta fenn a részvételi jogot a Szentlélek-ispotályhoz kötődő körmenetben, amely térbeliségében is a politikai elit által legfontosabbnak tartott belvárosi hatalmi-egyházi intézményekre (Boldogasszony, Szent Szebald és Szent Lőrinc templomok, illetve a főter a városházával) korlátozódott.²¹

19 Haimerl, X.: i. m. (16. jz.) 32–57. és Löther, A.: i. m. (7. jz.) 64–80.

20 Reinhard Vogelsang: Stadt und Kirche im spätmittelalterlichen Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1968. (Studien zur Geschichte der Stadt Göttingen 8.) 20–31.; Löther, A.: i. m. (7. jz.) 80–85., 105–111.; Franz-Josef Arlinghaus: Einheit der Stadt? Religion und Performanz im spätmittelalterlichen Braunschweig. In: Die Pfarre in der Stadt. Siedlungskern – Bürgerkirche – Urbanes Zentrum. Hrsg. Werner Freitag. Böhlau, Köln, 2011. (Städteforschung A 82.) 77–96.

21 Ld. az előző jegyzetet és további példák kapcsán: Helmut Flachenecker: Eine geistliche Stadt. Eichstätt vom 13. bis zum 16. Jahrhundert. Pustet, Regensburg, 1988. 322–325., 379–397.; Lucien Pflieger: Die Stadt- und Rats-Gottesdienste im Strassburger Münster. Archiv für Elsassische Kirchengeschichte 12. (1937) 40–56.; Sabine von Heusinger: „Cruzgang“ und „umlauf“ – Symbolische Kommunikation im Stadtraum am Beispiel von Prozessionen. In: Kommunikation in

A korábban röviden említett augsburgi példában az ünnep jelenléte már az 1300-as években bizonyíthatónak tekinthető, és a század folyamán, legkésőbb 1387-re, a körmenet számos alapítvány jóvoltából nagyon látványos lett. Míg a korszak első felében a támogatásban az Ilsung család járt az élen, akik ezáltal különleges körmeneti előjogokat nyertek el, addig egy 1355-ös alapítványt követően 1371-ben Johann Goppold járult hozzá bőkezűen a helyi úrnapi körmeneti hagyományhoz.²² Regensburg esetében az úrnapi megülésére hasonlóképpen korai adatok (1325) állnak rendelkezésre. Körmeneteket ott azonban csak 1400 körül kezdtek tartani, az 1408-ban elhunyt és magát *auctor processionis Corporis Christi*nek tekintő gazdag nagykereskedő, a Velencét többször is (például 1383-ban) megjárta, többek között a városi építkezéseket és pénzverést is felügyelő belső tanácsos Matthias Runtinger alapítványának jóvoltából. Míg a helyi székesegyház, illetve az alapítványok és kolostorok az úrnapi csütörtökjén saját, területileg meglehetősen korlátozott körmenetüket korábban is megtartották, az első ismert városi számadáskönyvi adat az Úr teste ünnepének városi körmenetéről 1396-ból származik.²³

Runtinger halála után a helyi tanács égisze alatt, az egyházi intézmények meghívásával és püspöki együttműködéssel megtartott eseményre vasárnap került sor. A résztvevők nagy számát jó néhány búcsúlevél kívánta biztosítani. A dómból kiinduló ünnepség a várost az Ostentornál elhagyva a falak mentén járta körbe Regensburgot, ahol az egyes kapuknál stációt tartva városi fegyverek mutatták be tiszteletüket a körbehordozott oltáriszentség iránt. A menet a Prebrunntornál tért vissza a város területére, ahol a Lederergasse, a Brücktor és a Weiße Hahnengasse érintésével jutott a katedrálisba. A helyi polgárközség hatalmát megtestesítő tanács a szervezés mellett a finanszírozásban (például utak és városkapuk feldíszítése; énekesek, zenészek és az őrség megfizetése) is egészen 1524-ig, a reformáció helyi térnyeréséig oroszlánrészt vállalt. A városi tanács rendeletben határozta meg a processzió élén haladó, céheiket képviselő kézművesek sorrendjének egymásutániségét, és az elvárt tiszteletteljes magatartás megszegői, mint például egy 1420-ban illetlenül szóló és éneklő pék, komoly retorziókra számíhattak. Az iparosok csoportját a zenészek, majd az oltáriszentséget vivő papság követte, ám az Úr teste felett tartott baldachint a tanács rendelte meg, és hordozása a város teljes területén a tanácsstagok előjogának számított. A Regensburg szinte teljes területét körbejáró menet tehát a helyi polgárközség elitjének hatalmát domborította ki, mégis a tanácsosokat követve a lakosság jelentős része aktívan részt vehetett benne.²⁴

---

mittelalterlichen Städten. Hrsg. Jörg Oberste. Schnell & Steiner, Regensburg, 2007. (Studien/Forum Mittelalter 3.) 141–155.

22 *Gerhard Matern*: Zur Vorgeschichte und Geschichte der Fronleichnamtsfeier besonders im Spanien. Studien zur Volksfrömmigkeit des Mittelalters und den beginnenden Neuzeit. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster, 1962. 100.; *Bauerreiß, R.*: i. m. (18. jz.) 103–104.; *Browe, P.*: Die Ausbreitung i. m. (15. jz.) 130.

23 *Bauerreiß, R.*: i. m. (18. jz.) 102–103.; *Matern, G.*: i. m. (22. jz.) 101. és ld. a következő jegyzetet.

24 *Güntner, J.*: i. m. (18. jz.) 9–13.; *Olivier Richard*: La Memoria du patriciat et le contrôle du territoire urbain à Ratisbonne à la fin du Moyen Âge (XIVe – début du XVIIe siècle). In: Voisinages, coexistences, appropriations. Groupes sociaux et territoires urbains (Moyen Âge – 16e siècle).

Köln esetében érdemes kiemelni, hogy a Szent Gereon-káptalanhoz köthető korai, 13. századi kezdeteket követően legkésőbb 1308-ra az új kultusz városi ünneppé vált. Mégis a 14. század folyamán gyakorlatilag minden helyi templom a maga joghatóságán belül külön tartotta meg saját körmenetét vagy az ünnep napján, vagy annak nyolcadán. Egy 1400 tájáról származó rendelkezés alapján a városi központi menet közvetlen úrnapiját követően a Szent Gereonból indulva a Heleenpforte és a Frisentor érintésével haladt a Szent Kristóf-templomhoz, majd innen tért vissza a ceremónia kiindulópontjához. Az ünnep helyi népszerűsége ellenére a fennmaradt források nem tesznek említést egy, az egész várost átfogó, a katedrálisból kiinduló úrnapi körmenetről. Ezt a szerepet itt a húsvét utáni második pénteken a városi tanács gyámsága alatt tartott, úgynevezett *Gottestracht* töltötte be nem csupán a 15. században, hanem a korai újkorban is.²⁵

A korábban elemzett városokkal hasonlóságot mutató esetként érdemes röviden górcső alá vennünk a Majna-parti Frankfurtot, ahol más típusú egyházi (virágvasárnap, nagypéntek, pünkösöd stb.) menetekre már a 12. századból is számos tárgyi (például körmeneti kereszték) és írásos emlék (például egyházi kötelezvények) áll rendelkezésre. Az ünnep itt már a 13. század végén ismertnek számított, amint azt a Szent Bertalan-alapítvány kamatfizetést rögzítő számadáskönyvei tanúsítják. 1339-ben két városkönyvi datálás is az ünnep jelenlétét igazolja. A 14. század folyamán, legkésőbb 1391-re az úrnapi körmenetnek is kialakult a sajátosan helyi formája, ahol Frankfurt számadáskönyve alapján a városi polgári-hatalmi elit befolyását kiemelendő a tanács gyertyahordozói vittek tíz gyertyát magukkal (*10 kerzen off unsers herrn lichnams tage*), majd a következő évszázadban a polgármester tekintélyét két körmeneti *Wandelkerzen* volt hivatott kiemelni. Az első részletes úrnapi körmeneti leírás az 1395-ös évből elmondja, hogy az oltáriszentséget a mainzi érsekkel folytatott konfliktusban a város oldalára álló három koldulórend (domonkosok, ferencesek és karmeliták) tagjai hordozták, míg a menetben a városi diákság virágkoronás fővel vett részt. A Szent Bertalan-alapítvány kincstári inventáriuma alapján legkésőbb 1460-tól kezdve a felvonulást angyalnak öltözött, egyes oltárokhoz tartozó zászlókat és kereszteteket hordozó fiúcskák kísérték, akik közül az egyik rózsaszirmokat szórt a körbehordozott oltáriszentség elébe. A helyi források tanúsága szerint az úrnapi misét követően a városi tanács a helyi egyházi alapítványok tagjaival elköltött közös lakomával zárta le az ünnepségeket.²⁶

Dir. Chloé Deligne–Claire Billen. Brepols, Turnhout, 2007. (Studies in European Urban History [1100–1800] 10.) 105–109.

- 25 *Wilhelm Schlierf*: Die Stadtkölnische Gottestracht und die Fronleichnamspzession in Köln im Lichte ihrer Geschichte. Kölner Domblatt 56. (1991) 155–158.; *Matern, G.*: i. m. (22. jz.) 95.; *Hansgeorg Molitor*: Mehr mit den Augen als mit den Ohren glauben. Frühneuzeitliche Volksfrömmigkeit in Köln und Jülich-Berg. In: Volksfrömmigkeit in der frühen Neuzeit. Hrsg. Hansgeorg Molitor–Klaus Ganzer–Heribert Smolinsky. Aschendorff, Münster, 1994. 89–97.; *Uta Scholten*: Die Stadt als Kultraum. Prozessionen im Köln des 17. Jahrhunderts. In: Kunstgeschichtliche Studien. Hugo Borger zum 70. Geburtstag. Hrsg. Klaus Gereon Beuckers–Holger Brülls–Achim Preiss. Verlag und Datenbank für Geisteswissenschaften, Weimar, 1995. 109–111.
- 26 *Georg Ludwig Kriegk*: Deutsches Bürgertum im Mittelalter. Literar. Anst., Frankfurt, 1868., különösen 364–365. és 569.; *Matern, G.*: i. m. (22. jz.) 97–98., továbbá ld. a következő jegyzetet.

A késő középkori források mind a résztvevők sorrendiségére, mind a körmenet útvonalára pontos leírással szolgálnak. Az egyes helyi templomokat felkereső és misével megtisztelő felvonulás élén saját gyertyáikkal a céhek és a különféle testvérületek tagjai haladtak, míg közvetlenül utánuk egy körmeneti kereszt árnyékában a három alapítványi iskola diákjai lépdeltek. Mögöttük a szerzetesrendek és a világi klérus képviselői haladtak a menet közepéhez közeledvén szentségtartókkal és más egyházi kegytárgyakkal. Az 1395-ös esettől eltérően, ha nem vett részt aktívan magasabb rangú egyházi személy az ünnepen, akkor a Szent Bertalan-alapítványi dékánja vitte – nem egyszer a város politikai elitjéből kikerülő muzsikusközösségében, baldachin alatt – a menet legelőkelőbb pontját kijelölő oltáriszentséget. A vonuló csoport központja mögött haladt Frankfurt városának negyvenkét tanácsosa és kezdetben tíz, majd később tizenkét gyertyahordozójuk. A mögöttük vitt kereszt árnyékában a céhekhez nem köthető városi polgárok és a nem helyi résztvevők nagy csoportja vonult, férfiak és asszonyok külön-külön. A kiinduló- és végpontként szolgáló Szent Bertalan-templomból a menet a Weißfrauenklosterhez vonult, és a Mainzer Pforte érintésével hagyta el a várost. Ezt követően az ünnepelők a Galgentoron keresztül visszatérve a Roßmarkt és a Szent Maternus-kápolna érintésével a Zeilen keresztül vonultak, majd a Bornheimer Pfortén át a Fahrgasse elhagyása után az 1462-ig a városi plébániatemplom szomszédságában található zsidónegyvedhez közeli Leinwandhaushoz értek, és innen jutottak vissza a processzió kiindulópontjához. Ebben a körmeneti ájtatossági gyakorlatban érdemi változások csupán az 1520-as évek második felében következtek be, amikor kezdetben csupán néhány tanácsúr, majd 1528-ban a polgárközség teljes vezetése megtagadta a részvételt az úrnapi körmenetben, melyet 1533 után már az egyes egyházi alapítványok területén sem rendeztek meg. A reformáció térnyerése előtt tehát a frankfurti úrnapi körmenetek ugyan mind területiségük, mind résztvevői körük tekintetében az ünnep integratív erejét mutatták, mégis a helyi politikai elit mind támogatásával, mind a *processiön* belül elfoglalt helyével a saját világi hatalmának demonstrálására (is) felhasználta az oltáriszentség kultusza által kínált szakrális kereteket.²⁷

A fenti példákból megállapítható, hogy az oltáriszentség késő középkori kultusza egyházi, illetve ezen belül később jelentős pápai támogatással született meg a 13. század folyamán az Úr teste ünnepének népszerűsítése érdekében. Ennek megfelelően az új ceremónia kezdetben megmaradt az egyházi intézmények keretein belül, ahol az első körmenetekre alulról jövő kezdeményezésként az egyházi immunitásra korlátozódva került sor. A 14. század első felétől kezdve a Német-római Birodalom városaiban a korábbi egyházi hagyomány részben vagy egészben világi befolyás alá került. Így az ünnepnek és különösen körmeneti formájának az ellenőrzése számos polgárközség esetében a helyi világi politikai elit hatalmát

27 Johannes Beumer: Die Prozessionen im katholischen Frankfurt während der Reformationszeit. Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 21. (1969) 105–118., különösen 109–112. és 118.; Luitgard Gedeon: Prozessionen in Frankfurt am Main. Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 52. (2000) 11–53., különösen 13–31. és 37–44.

megtestesítő városi tanács kezében összpontosult. Az utóbbi változás lehetett egy hosszan tartó, kezdetben pénzügyi támogatással induló folyamat része, ám több esetben az ünnep és/vagy díszes felvonulással történő megülvése egy-egy befolyásos polgár vagy a városvezető elit kezdeményezésére jött létre. Az alapítást és finanszírozást (egyházi és/vagy világi támogatás), az aktív részvétel lehetőségét (nyílt vagy inkább zárt kör), illetve a körmenet területiségét (korlátozott vagy átfogó jellegű útvonal) tekintve többféle formában kerülhetett sor az úrnapi megülvelésére. Mégis, a legfontosabb közös elemnek az egyházi-szakrális és a világi-hatalmi szféra viszonya tekintetében a helyi polgári politikai elit saját legitimációs céljainak középpontba állítása számított. Ebben a tekintetben nyújthat meglehetősen érdekes tanulságokat az oltáriszentség ünnepének és különösen körmeneti kultuszának vizsgálata olyan városi közegekben, melyek uralkodói rezidenciális és/vagy fővárosi funkciókat (is) betöltöttek.

Az osztrák térség és Bécs

Annak ellenére, hogy a Bécsnek otthont adó mai osztrák térség az oltáriszentség ünnepének születési helyeként szolgáló Német-római Birodalom részét képezte, a kultusz átfogó elterjedésére ebben a régióban először az 1320-as években került sor. A változás a salzburgi egyháztartományban például valamikor 1324-ben, míg a passauai püspökség területén röviddel 1338 után következett be. A stájerországi Szent Lambert-kolostorban ugyanakkor az ünnepet már 1285 előtt megülvették, míg Klosterneuburgban állítólag mind a kultusz, mind a körmenet 1288-ból is kimutatható. A felső-stájerországi Seckau egyházmegyében a *festum* 1320-ra datálható, míg a felső-ausztriai Gleink városában nyolc évvel később vezették be az ünnep mindkét formáját. A régió egyik igazolhatóan első úrnapi menetét 1324-ben a stájer Vorau kolostori közegében tartották meg, amint azt egy részletes *processio*-leírás bizonyítja. Ami az oltáriszentség kultuszához köthető testvérületeket illeti, a legkorábbi, 14. századi gyökerű, majd aztán a katolikus reform által felkarolt társulatokat a mai ausztriai és stájer régiókban alapították.²⁸

Ami konkrétan Bécs városát illeti, itt a konstanzi egyházmegyéből érkező luzerni Henrik honosította meg az új kultuszt egy 1334. június 15-ei oltáralapít-

28 *Matern, G.*: i. m. (22. jz.) 71–75., 92–109.; *Anton Kern*: Das Offizium „De corpore Christi” in österreichischen Bibliotheken. *Revue bénédictine* (1954) 1–2. sz. 46–48., 54–56.; *Ottokar Kernstock*: Ein Fronleichnamfest im Chorherrenstifte Vorau aus dem 14. Jahrhundert. *Der Kirchenschmuck. Blätter des christlichen Kunstvereines der Diöcese Seckau* 6. (1875) 20–23.; *Joseph von Bauer*: Das Bruderschaftswesen in Niederösterreich. Ein Beitrag zur Rechts- und Culturgeschichte Niederösterreichs. *Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich* 19. (1885) 201–223., 209–212.; *Adalbert Horawitz*: Die Klosterneuburger Bruderschaften. Ein Beitrag zur Sittengeschichte Oesterreichs. *Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien* 9. (1866) 34–48.; *Ulrike Aggermann-Bellenberg*: Die Grazer Fronleichnamprozession von der Zeit ihrer Entstehung bis zu den Reformen des aufgeklärten Absolutismus. Eine volkskundlich-kulturgeschichtliche Studie über die Volksfrömmigkeit der städtischen Bevölkerung als Ausdruck des Zeitgeistes. Graz, 1982.; *Ludwig Ruml*: Die Corporis-Christi-Bruderschaft der Stadtpfarre Linz. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz* (1961) 57–95.

ványával. Ő amellelt, hogy 1323 és 1336 között a Szent István-plébániatemplom plébánosaként tevékenykedett, egyúttal az osztrák herceget is szolgálta mint *obrist* *Schreiber*. Kegyes adománya értelmében az említett oltártól kiindulva a teljes bécsi világi és kolostori klérus részvételével évente kellett úrnapi körmenetet rendezni a Szent Szűz képmásának körbehordozásával. Két nap sem telt el, amikor június 17-én a két osztrák herceg, nevezetesen Albert (1330–1358) és Ottó (1330–1339) nem csupán megerősítette, hanem személyes védelme és támogatása alá is vette az említett alapítványt. Korántsem meglepő módon a passai püspök megerősítése nem két napot, hanem teljes két évet (1336. július 21.) váratott magára. Az 1338-as évben az oltárhoz már örökláng-alapítvány is kapcsolódott, míg a következő esztendő során a helyi káplán nagyvonalú adományokkal járult hozzá az oltáriszentség egyre népszerűbb kultuszához.²⁹ Gewchramer Perchtoldnak, a Szent István-plébániatemplom világi gondnokának 1341-es római erőfeszítései nyomán ezt követően negyvennapos püspöki búcsúban részesültek azon személyek, akik úrnapi kegytárgyi adományokat tettek. Az Úr teste ünnepének tiszteletére létrehozott konfraternitásról (*Gottsleichnamszeche bei St. Stephan*) egy 1347-es végrendeleti hagyomány emlékezik meg először, ám a tésztület 15. század második felében beköszöntő megújításáig alig tudunk valamit a tevékenységéről.³⁰

Ami a város mind időrendben, mind presztízsből második plébániatemplomát, a Szent Mihályt illeti, az 1334-es körmeneti alapítvány a teljes bécsi klérus számára kötelezővé tette a részvételt, így tehát nagy valószínűség szerint ez az egyházközség nem szervezett külön úrnapi menetet. A regedei (radkersburgi) plébániatemplom feje, Konrád 1350-ben hozott itt létre az oltáriszentség tiszteletére egy javadalmat, melynek gazdasági tevékenységére, illetve misealapítványára 1445-ből és az 1480-

29 *Wilhelm Anton Neumann*: Der Priesterchor in St. Stephan. Wiener Dombauvereins-Blatt 13. (1893) 26–27. sz. 101–105., különösen 105.; *Ernst Tomek*: Kirchengeschichte Österreichs. I. Altertum und Mittelalter. Tyrolia, Innsbruck–Wien–München, 1935. 343–344.; *Annemarie Fenzl*: Stiftsbrief des Heinrich von Luzern für einen Gottsleichnamsaltar. In: 850 Jahre St. Stephan. Symbol und Mitte in Wien 1147–1997. Bearb. Renata Kassal-Mikula–Reinhard Pohanka. Wien, 1997. (226. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien) 87–88., továbbá a források kapcsán uo. 11. és 13. jz. A templom összetett szerepei kapcsán ld. *Renate Kohn*: Stadtpfarrkirche und landesfürstlicher Dom. Der Interpretationsdualismus der Wiener Stephanskirche im 14. Jahrhundert. In: Der Hof und die Stadt. Konfrontation, Koexistenz und Integration in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Hrsg. Werner Paravicini–Jörg Wettlaufer. Thorbecke, Ostfildern, 2006. (Residenzforschung 20.) 183–203.

30 *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*. IV. Red. Anton Mayer. Wien, 1901. 113., 3977. sz.; *Johann Weissensteiner*: Do uns dann nach zeitlicher ableibung nichts dan die guten werich hülflichen sein. Bruderschaften, Wallfahrten und Prozessionen an der Domkirche St Stephan. In: 850 Jahre St. Stephan i. m. (29. jz.) 28–30.; *Ferdinand Opll*: Heiligenfest und Feiertag. Untersuchungen zum Stellenwert und zur Bedeutung der Tage im Jahreszyklus des spätmittelalterlichen Wien. Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 54. (1998) 139–140.; *Ernst Tomek*: Familiennamen, Gesellschaft und Gewerbe in Wien zu Beginn des 16. Jahrhunderts. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich N. F. 31. (1928) 3–4. sz. 140–152. és *Richard Perger–Walther Brauneis*: Die mittelalterlichen Kirchen und Klöster Wiens. Zsolnay, Wien, 1977. (Wiener Geschichtsbücher 19/20.) 71.

as évekből is rendelkezünk adatokkal. Az úrnapi kultuszát ápoló testvérület tevékenysége továbbá nem csupán a Szent István-, hanem a Szent Mihály-plébániatemplom esetében is ismert. A *confraternitas* a torony alatt elhelyezkedő oltáriszentség-oltárhoz kapcsolódóan létezett legkésőbb az 1357. vagy az 1402. évtől kezdődően. Egy 1512-ből származó, három tanú által igazolt átirat szerint a testület tagjai 1357-től kezdődően éves anyagi támogatásban részesültek annak fejében, hogy egy örökláng-alapítványt tartanak fenn a fent nevezett oltárnál. A második esetleges alapítási év tanúsíthatja (újabb) statútumok kiadását a testvérület számára, mely a 16. század során is fennállt. Az 1560-as években például pénzügyi kölcsönt bocsátott a császár rendelkezésére, illetve új búcsúengedélyben részesült az 1580-as évek második felében. A 15. század közepén a *confraternitas* mestereinek legalább egy része a város polgári politikai elitjének szerves részét alkotta (például városi tanácsosok), de rajtuk kívül III. Frigyes is a testület tagjai között szerepelt.³¹

Két évtizeddel Henrik oltáralapítványát követően IV. (Habsburg) Rudolf főherceg (1358–1365) az 1359-es év folyamán számos politikai és egyházi intézkedést tett annak érdekében, hogy a Szent István-templomot uralmi területe szakrális központjává alakítsa. Emellett még ebben az évben a melki apát vállalta, hogy az úrnapi első nagymisét személyesen fogja celebrálni Bécs központi plébániájában. Következő lépésként 1360 júniusában Rudolf számos ereklyét adományozott a templom részére, és az egyházi szolgálatok rendjéről szóló rendelkezésében az oltáriszentség ünnepi menetében kötelezővé tette az összes, ereklyetartókban őrzött kegytárgy körbehordozását. 1363-ban azt is elrendelte, hogy az összes helyi ereklyével, zászlóval, baldachinnal és gyertyákkal ékített úrnapi körmenetben kötelezően részt kell vennie minden helyi plébániának, kolostornak, káplánnak, klerikusnak, a német lovagrend és a johanniták helyi képviselőinek, illetve a Szentlélek-, a városi és városkörnyéki ispotályok tagjainak. A felsorolt egyházi személyeknek először ünnepélyesen a főplébániatemplomhoz kellett vonulniuk, majd kötelezően részt kellett venniük az innen kiinduló központi körmenetben. A rendelkezés részeként Rudolf részletesen felsorolta az összes érintett egyházi testületet, azaz többek között a bencéseket, a johannitákat, a német lovagokat, a domkosokat, a ferenceseket, az ágostonosokat, a karmelitákat, a Szentlélek-ispotály tagjait, a város és külterületeinek összes klerikusát. Még ugyanebben az esztendőben a Szentlélek-ispotály mestere az intézmény összes tagja nevében ígéretet tett a részvételre.³²

31 *Richard Perger*: Pfarrgemeinde, Stiftungen und Bruderschaften bis 1626. In: St. Michael. Stadtpfarrkirche und Künstlerpfarre von Wien 1288–1988. Hrsg. Karl Albrecht-Weinberger. Historisches Museum der Stadt Wien, Wien, 1988. (113. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien) 25–35., különösen 29.; *Uő*: Baugeschichte und Ausstattung bis 1626 nach schriftlichen Quellen. In: St. Michael i. m. 74–105., különösen 97.; *Karl Schütz*: Musikpflege an St. Michael in Wien. Verlag der Österr. Akad. d. Wiss., Wien, 1980., különösen 11–12., 20. és 54.; *Johann Weißensteiner*: Die Pfarre St. Michael im Rahmen des Bistums Wien. In: St. Michael i. m. 35–46., különösen 36. és 41–44.

32 *Joseph Ogesser*: Beschreibung der Metropolitankirche zu St. Stephan in Wien. Bey den Edeln von Ghelenschen Erben gedruckt. Wien, 1779. 284–289. és ld. a függelék 78–83. oldalait; *Ernst*

Két évvel később, a bécsi egyetem 1365-ös alapítása újabb fordulatot hozott a helyi ünnepi körmenetek történetében.³³ Az uralkodói rendelet értelmében a rektor és az egész *universitas* aktívan vett részt a körmenetekben. Néhány nappal az egyetem alapítását követően a Szent István-plébániatemplom mindenszentek társsaskáptalanjának alapító okirata (1365. március 16.) egyrészt kifejezésre juttatta az uralkodó nem csupán politikai, hanem saját maga és dinasztíája számára egyházi *memoria* létrehozására irányuló szándékát. Másrészt az általa életre hívott oktatási intézmény, azaz a *Rudolphinum* egyszerre kellett hogy szolgálja az uralkodói szándékok kifejezését az ünnepi körmenet mind vizuális, mind akusztikus megjelenésében. Az egyetemalapítás második szakaszából, azaz III. Albert (1365–1395) idejéből származó statútumok nem csupán az intézmény, azaz az *Albertinum* régi-új körmeneti kötelezettségeit rögzítették már az 1384-es alapító oklevélben is, hanem részletesen lefektették az egyetem egyes belső testületeinek hierarchikus körmeneti sorrendjét is. Ebből a következő években komoly feszültség keletkezett, mert az 1388-as, úgynevezett *Inrotulationsordnung* külső hatalmi szóval kívánta szabályozni az egyes karok és tagjaik térbeli egymásutániságát.³⁴ Mindez ráadásul egy olyan időszakban következett be, amikor IX. Bonifác pápasága (1389–1404) idején az úrnapi körmenetek különösen határozott egyházfői támogatásban részesültek. A pápa 1399. június 2-ai rendeletében különleges búcsút engedélyezett mindazok számára, akik kegyes körmeneti tevékenységeket gyakoroltak az ünne-

Tomek: Spaziergänge durch Alt-Wien. Styria, Graz–Wien, 1927. 162–183., különösen 166–172.; Musik im mittelalterlichen Wien. Hrsg. Adelbert Schusser. Historisches Museum der Stadt Wien, Wien, 1987. (103. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien) 64–69.; *Ernst Tomek*: Kirchengeschichte Österreichs. I. i. m. (29. jz.) 259–262., míg a körmenetek kapcsán (261.): „[...] auch gen sand Stefan gen und mit der egegenen process umbgen in aller der mazz als vorbescheiden ist [...]”; *Johann Weißensteiner*: Mehr wert als Edelgestein und köstlicher als pures Gold. Aus der Geschichte des Reliquienschatzes der Domkirche St. Stephan. In: 850 Jahre St. Stephan i. m. (29. jz.) 24–27.; *Lukas Wolfinger*: Die Stephanskirche zu Wien als Bühne und Medium fürstlicher Selbstdarstellung unter Herzog Rudolf IV. von Österreich (1358–1365). In: Ecclesia als Kommunikationsraum in Mitteleuropa (13.–16. Jahrhundert). Hrsg. Eva Doležalová–Robert Šimůnek. Oldenbourg, München, 2011. 119–145., különösen 134–136.

33 *Frank Rexroth*: Deutsche Universitätsstiftungen von Prag bis Köln. Die Intentionen des Stifters und die Wege und Chancen ihrer Verwirklichung im spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaat. Böhlau, Köln, 1992. 108–146.; *Karen Lambrecht*: Die Funktion der Universitäten. Prag, Krakau und Wien im werdenden Staat. In: Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat. Hrsg. Marina Dmitrieva–Karen Lambrecht. Steiner, Stuttgart, 2000. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 10.) 205–222.

34 *Rudolf Kink*: Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien. II. Gerold & Sohn, Wien, 1854. 24–25., 89–93.; *Tomek, E.*: Spaziergänge durch Alt-Wien i. m. (32. jz.) 166–172. Az egyes konfliktusokra ld. *Joseph Aschbach*: Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens. I. Verlag der k. k. Universität, Wien, 1865. 129., 211., 314–317.; *Paul Uiblein*: Die Universität Wien im 14. und 15. Jahrhundert. In: Das Alte Universitätsviertel in Wien, 1385–1985. Hrsg. Günther Hamman–Kurt Mühlberger–Franz Skacel. Universität Wien, Wien, 1985. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs 2.) 17–36. és különösen 20–21. Az alapítás kapcsán ld. *Frank Rexroth*: Städtisches Bürgertum und landesherrliche Universitätsstiftung in Wien und Freiburg. In: Stadt und Universität. Hrsg. Heinz Duchhardt. Böhlau, Köln, 1993. (Städteforschung A 33.) 13–31.

pen és annak nyolcadán. A rendkívüli búcsúban tehát leginkább azok részesültek, akik az ünnep nyolcadán részt vettek a Bécs terein és utcáin az oltáriszentség és számos ereklye társaságában tartott körmeneten. A pápai támogatás tehát tovább fokozhatta az egyébként is növekvő helyi hajlandóságot a hasonló menetekben való részvételre.³⁵

A körmeneti forma és különösen az említett kötelező sorrendiséget előíró rendelkezések a külső hatalmi szféra beleszólása révén heves viták és komolyabb konfliktusok melegágyaként szolgálhattak. Mindez nem is sokat váratott magára, hiszen már 1389-ben rektori segítséggel kellett békét teremteni az egyes karok és tagjaik között kipattant vitában. A megállapodások alapján az egyes karok előrehaladó hierarchikus rendje (bölcész, orvosi, jogi és teológiai) nem változott. Az egyes fakultásokon belül a *baccallarii* csoportját a dékánok, *magistri*, *licentiati* és a doktorok követték, végül az egyetem fényes menete a rektorral zárult le. Az utóbbi rendelkezéssel azonban különösen a medikusok és a jogászok nem voltak elégedettek, és a helyzet az 1410-es évek során különösen elmérgesedett. Végül főhercegi támogatással a hierarchiában elfoglalt helyért vívott küzdelmet 1417-ben az orvosi kar doktorai nyerték meg. Mindehhez azonban többek között az is kellett, hogy 1414-ben a Bécs területén kizárólagos gyógyítási privilégiumokkal rendelkező intézmény húsz arany büntetést kilátásba helyezve tiltotta meg minden tagja számára, hogy ellássa a jogi kar bármely doktorát vagy licentiatusát, sőt más karok tagjait is, ha azok az előbbieket támogatták a két intézmény közötti konfliktusban.³⁶

A bécsi céhek is részt vehettek az úrnapi körmeneteken. Az erről szóló, a 15. század közepéről származó első forrás értelmében a városi polgárközség kézműves tagjai egyes céhek és testvérületek tagjaiként zászlóikkal és jelvényeikkel vonulva járulhattak hozzá az ünnepi menet fényéhez.³⁷ Az utóbbi testületi és nem személyes részvételi forma már önmagában is magában hordta a konfliktusok lehetőségét. Ráadásul az *Inrotulationsordnung*hoz hasonló 15. századi rendelkezés létezése alapján a körmeneti sorrendiség, illetve az ünnepek helyi viszonyrendszere nemcsak az egyetem testületei és tagsága számára, hanem a céhpolgárság világában is komoly feszültséget okozhatott. A század közepéről származó, a bécsi céhek státútumait rögzítő, papírlapokat tartalmazó kötetben egy 1463-ra datált per-

35 Quellen zur Geschichte der Stadt Wien i. m. (30. jz.) 123., 4016. sz. és Ernst Tomek: Kirchengeschichte Österreichs. II. Humanismus, Reformation und Gegenreformation. Tyrolia, Innsbruck–Wien, 1949. 187.

36 Aschbach, J.: i. m. (34. jz.) 314–317. Az egyetem szerepe kapcsán ld. Christian Lackner: Wissen für den Hof. Die Universität Wien und der Hof der österreichischen Herzoge im späten 14. und frühen 15. Jahrhundert. In: Die Universität Wien im Konzert europäischer Bildungszentren. 14.–16. Jahrhundert. Hrsg. Kurt Mühlberger–Meta Niederkorn-Bruck. Böhlau–Oldenbourg, Wien–München, 2010. 37–51.; Meta Niederkorn-Bruck: Die Stimme der Universität Wien im mehrstimmigen Satz des Wissenskonzertes im ausgehenden 15. und beginnenden 16. Jahrhundert. In: Die Universität Wien im Konzert i. m. 113–140.

37 Elképzelhető, hogy a Bécs Város Történeti Múzeumában őrzött zászló is szerepet játszott az úrnapi körmenetek megünneplése során az 1460-as években. Ld. Robert Waissenberger: Schau-sammlung. Historisches Museum der Stadt Wien, Wien, 1984. 39–40., 41.: „Kat. Nr. 1/76, Bürgerfahne, 1465”.

gamenoldal számol be arról, miként követték, illetve kellett hogy kövessék egymást az egyes céhek tagjai az úrnapi körmenet alkalmával. Az összesen hatvanegy kézműves csoport hierarchikus rendjét a leírás a helyi presztízsnak megfelelően rögzítette. A sort a mészárosok, szatócsok, szücsök, pénzverők, aranyművesek és az előbbi csoportok segédei zárták, azaz ők vonultak az oltáriszentséget vivő egyházi személyhez legközelebb. E lista értelmezésére számos lehetőség nyílik, hiszen a helyi kézművesek világának ilyenén vizuális elrendezése egyszerre tükrözhet valós szociális-kulturális hierarchiát, ám ugyanígy lehet egy megkívánt vagy akár kikényszerített sorrendiség is.³⁸

Az utóbbi magyarázat korántsem számíthat légből kapottnak, hiszen az 1460-as évek első felében igen zivataros időket élt át a bécsi bel- és külpolitika. A Habsburg testvérpár, nevezetesen III. Frigyes és VI. Albert (1457–1463) közötti harcban a város polgársága többször is változtatott passzív vagy éppen aktív szolidaritásán. Albert helyi uralma (1462 és 1463 decembere között) idején például Frigyes támogatói 1463 áprilisában puccsot szerveztek, melyet Albert a kézművesség többségének tevéleges katonai segítségét igénybe véve tudott csak leverni. Albert ezt követően a felkelés számos vezetőjének bebörtönzése mellett a főszervezők, többek között a polgármester megkínzását és kivégzését is elrendelte. A puccs sikeres leverésének politikai következményeként az új bécsi városi tanácsban többségbe kerültek a kézművesek, többek között négy szücs és egy-egy asztalos, szatócs, pék és mészáros személyében. Az események különös megvilágításba helyezik a céhek felvonulási sorrendjét megszabó rendelkezés szövegét. Mint ahogy a cím érzékletesen kiemeli, az utasítás különösen figyelembe veendő (*vermerkcht*), abban a tekintetben, hogy az ünnepi körmenetben hogyan kell az egyes kézműveseknek egymás után vonulniuk (*nacheinvnder geen sullen*). Az egyetemi közegből származó 1380-as és 1410-es eseményekkel ellentétben nem ismeretes, hogy az előbbi rendelkezéssel szemben bármiféle tiltakozásra sor került volna. Az elégedetlenek számára az 1463. esztendő áprilisának eseményei minden bizonnyal fenyegető emlékeztetőül szolgáltak.³⁹

Az évtized végén, nevezetesen 1469-ben a helyi úrnapi körmenetek világa újabb szereplővel bővült a város és környéke számára létrehozott püspökség megalapításával. A pápai bulla alapján az új intézmény három helyi és tizennégy Bécs környéki plébániát foglalt magában, és III. Frigyes kívánságának megfelelően az

38 Tomek, E.: Kirchengeschichte Österreichs. II. i. m. (35. jz.) 176–178.; Opll, F.: Leben i. m. (5. jz.) 131. és 58. jz.; Martin Scheutz: „hinter Ihrer Käyserlichen Majestät der Päbstliche Nuncius, Königl. Spanischer und Venetianischer Abgesandter”. Hof und Stadt bei den Fronleichnamspresessionen im frühneuzeitlichen Wien. In: Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert). Hrsg. Richard Bösel et al. Verlag der Österr. Akad. der Wiss., Wien, 2006. 173–204., különösen 179., 186–187., míg az eredeti forrást ld.: Wiener Stadt- und Landesarchiv (Bécs) 3.4.A.97. Eid- und Handwerksordnungsbuch der Stadt Wien, 1364–1533. fol. 233.

39 Peter Zauner: Zur Datierung der Absetzung des kaisertreuen Rates in Wien und zum Zug Kaiser Friedrichs III. in die Stadt im August 1462. Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 54. (1998) 247–270.; Richard Perger: Die politische Rolle der Wiener Handwerker im Spätmittelalter. Wiener Geschichtsblätter 38. (1983) 1–36., különösen 22–25.; Opll, F.–Perger, R.: i. m. (5. jz.), különösen 10–12. és ld. az előző jegyzetet.

új egyházi intézmény világi patrónusa az osztrák főherceg lett. Ennek ellenére a passauai egyházmegye heves és következetes ellenállása folytán a Szent István-templom, azaz immár székesegyház központtal létesült püspökség csupán 1480-ban kezdte meg működését, és az első valóban bécsi püspök csak 1513-ban léphetett hivatalába.⁴⁰ A bécsi úrnap körmenetek egyik legfontosabb, ám datálatlan forrása egy olyan rendelkezés, melyben a püspököt (valójában többes számban: *Bischöfe*) az ünnepi menet legfontosabb résztvevői között említik. Az *Ordo processionis in die corporis Christi* című szöveg tehát minden bizonnyal a 15. század második feléből származik és az ünnepi sorrendiség átfogó vízióját fogalmazza meg. Mivel a szöveg pontos keletkezési körülményei ismeretlenek, ezért nem tudjuk, hogy külső, esetleg kényszerítő körülmények szerepet játszottak-e létrejöttében. A felszólító mód használata nem csupán a kezdeti bevezetőben (*sic teneatur*), hanem a szabályozás általános szellemiségében is igen sokatmondó. A rendelkezés alapján a városi iparosság (azaz a kézműves céhek: *czeche*) gyertyás vonulása nyitotta a menetet, melyben ezután az egyetem zászlós felvonulása következett. Az egyetemi ifjúság, diákok és magiszterek csoportjai egy külön kiválasztott magiszter mögött kellett hogy vonuljanak. Ők az ereklyék mellett haladtak, magukat az ereklyéket a bécsi klérus, azaz a világi papság és a szerzetesek különböző csoportjai hordozták.⁴¹

A forrás ezt követően említ meg egy a korábbi egyetemi és kézműves előírások hierarchikus hangulatát idéző új rendelkezést (*ordo*), ezúttal a klérus tagjai számára. Az egyetem tagjai mellett rájuk hárult, hogy énekszóval kísérjék a felvonulást.⁴² A lista a körbehordozott oltáriszentség említésével (*Celum cum tabernaculo nostro*) zárul. Az első sorokban említett karmeliták, ágostonosok, ferencesek, domonkosok, a Szentlélek-ispotály, a német lovagrend, a johanniták és a bencések kapták a kevésbé szentségközeli helyeket. A káplánok és az ispotályosok menetét a Szent Jeromos,

40 *Richard Perger*: Der organisatorische und wirtschaftliche Rahmen. In: Wien. Geschichte einer Stadt. I. Von den Anfängen bis zur Ersten Wiener Türkenbelagerung (1529). Hrsg. Peter Csendes–Ferdinand Opll. Böhlau, Wien, 2001. 232–234.; *Karl Vocelka*: Kirchengeschichte. In: Wien. Geschichte einer Stadt. II. Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert). Hrsg. Peter Csendes–Ferdinand Opll. Böhlau, Wien, 2003. 311.

41 *Johann Weissensteiner*: Die Geistlichkeit in der österreichischen Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Wien. In: Stadt und Prosopographie. Zur quellenmäßigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit. Red. Peter Csendes–Johannes Seidl. Österr. Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, Linz, 2002. 81–90.; *Susana Zapke*: Zum 650-jährigen Jubiläum der öffentlichen Begehung der Fronleichnamsprozession in Wien (1363–2013). Ein Vorbericht. *Codices Manuscripti & Impressi. Zeitschrift für Buchgeschichte* 91/92. (2013) 33–37., különösen 33–35., míg a forrásra ld.: Österreichische Nationalbibliothek Cod. 4712. fol. 109r.

42 A középkori bécsi zenei kultúra kapcsán: *Musik im mittelalterlichen Wien*. Hrsg. Adelbert Schusser. Historisches Museum der Stadt Wien, Wien, 1987. (103. Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien) 17–87. A bécsi egyetem szerepéről, ill. az 1507-es körmenetről ld. *Theophil Antonicek*: Musik- und Theaterleben an der alten Universität. In: *Das Alte Universitätsviertel* i. m. (34. jz.) 161–176. és *Melitta Ebenbauer*: 850 Jahre Musik am Stephansdom im Überblick. In: *850 Jahre St. Stephan* i. m. (29. jz.) 408–422., különösen 413. és a 39. jz.

Fülöp, Ruprecht, Péter és Jakab relikviáit hordozók követték.⁴³ A rendelkezésből nyilvánvalóvá válik, hogy a Szent Mihály-plébániatemplom szimbolikus értelemben kisebb jelentőséggel bírt, mint a Szent István, melynek tagjai a *praelati* és *episcopi* csoportjával zárták a menetet a baldachinok alatt hordozott Bécs város keresztjének és a székesegyház tabernákulumának a társaságában.⁴⁴

Az utóbbi részletes bemutatás akár arra is engedhet következtetni, hogy az ilyen események közös megegyezések alapján, a keresztény városi egység és szolidaritás harmonikus koncepciójának jegyében teltek, amely azonban félrevezető értelmezés (is) lehet. Egyrészt az ilyen típusú rendelkezések, mint korábban láthatuk, számos esetben választ kívántak adni bizonyos konfliktusokra vagy legalábbis bizonytalanságokra. Másrészt annak ellenére, hogy a keletkezési körülmények részben ismeretlenek, a szöveg felszólító módja, illetve egy további kiegészítés ismét korábbi feszültségeket jelezhetnek. A forrás ugyanis a Szent Mihály-templom említésénél kiemeli, hogy a céhek tagjait (*czechani*) nem szabad beengedni a körmenet eme szakaszába. A szöveg nyelvezete alapján eredetét a Szent István-templom köreiben kereshetjük, és az előbbi példa szerint a vonulás mikéntjével kapcsolatos nézeteltérések korántsem lehettek új keletűek.⁴⁵ Hasonló esetekre szolgálnak bizonyítékul a Szent István-katedrális örkanonokának pénzügyi számadásai. Az 1421 és 1522 közötti időszakból rendelkezésre álló feljegyzések alapján az 1454-es városi úrnapi körmenetet és *ostensio reliquiarumot* követően a menetben bekövetkezett felfordulás (*nach dem durcheinander, der in der proces geschach*) miatt az ereklyetartón javítási munkálatokat kellett végrehajtani. Az egyetem, a kézműves céhek és az egyházi társadalom egyes csoportjainak a világából származó példák tehát mind-mind azt bizonyítják, hogy az úrnapi megülésének körmeneti formájában a világi-hatalmi és az egyházi szféra érintkezési pontjain számos társadalmi és kulturális feszültség pattanhatott ki. Az elemzett esetek többségében leginkább a menetben belül elfoglalt hely okozta a konfliktusok fő forrását.⁴⁶

A 15. században sor került már az eseményekben való részvétel részleges vagy teljes bojkottjával vagy a körmenetből történő kizárással való fenyegetésre is. Az 1447-es évben például, miután a teológiai kar egyik közveszélyesnek minő-

43 Az ún. *Bürgerspital* úrnapi szerepe kapcsán ld. *Brigitte Pohl-Resl*: Rechnen mit der Ewigkeit. Das Wiener Bürgerspital im Mittelalter. Oldenbourg, Wien–München, 1996. 120–124. és különösen a következő jegyzeteket: 283., 284., 299–303.

44 Ld. az előző jegyzetet, ill. a további zenei szempontok, különösen az 1440-es évekbeli szentségi menetek kapcsán: *Karl Schütz*: Musikpflege an St. Michael in Wien. Verlag der Österr. Akad. d. Wiss., Wien, 1980. 15–16. és ld. a 10. jegyzetet; *Pohl-Resl, B.*: i. m. (43. jz.) 120. és *Peter Wright*: Polyphony for Corpus Christi in an Unknown Fragmentary Source from Mid-Fifteenth-Century Central Europe: An Interim Report. In: *Uno gentile et subtile ingenio. Studies in Renaissance Music in Honour of Bonnie J. Blackburn*. Ed. M. Jennifer Bloxam–Gioia Filocamo–Leofranc Holford-Strevens. Brepols, Turnhout, 2009. 271–282. és különösen 279–282.

45 A harmonikus városi összhang sokszor csalóka látszatról ld. *Franz-Josef Arlinghaus*: Einheit der Stadt? Religion und Performanz im spätmittelalterlichen Braunschweig. In: *Die Pfarre in der Stadt. Siedlungskern – Bürgerkirche – Urbanes Zentrum*. Hrsg. Werner Freitag. Böhlau, Köln, 2011. (Städteforschung A 82.) 77–96.

46 *Weißensteiner, J.*: Mehr wert i. m. (32. jz.) 24–27. és különösen a 20. és 21. jegyzetek.

sített diákját a városi bíró letartóztatta és bebörtönöztette, sem a rektor, sem az egyetemi *consistorium* nem tudta elérni szabadon bocsátását. Végso megoldásként az egyetem pápai felhatalmazásával élve kiközösítette a városbíró, és az *universitas* összes tagjának megtiltotta, hogy a soron következő úrnapi körmeneten részt vegyen egészen az említett diák szabadon bocsátásáig. Az előbbi intézkedések, illetve a fenyegetés végül is hatásosnak bizonyultak: Bécs városának és az egyetemnek a vezetése kölcsönös megalégedésre szolgáló megoldást talált a konfliktusra.⁴⁷

Az előbbi esetben tehát az esetleges távolmaradás csupán az érdekérvényesítés eszközeként szolgált, ám 1500 körül komoly társadalmi és kulturális feszültségek alakultak ki többek között a városi polgárság és az egyetem tagjai között az úrnapi ünnepséggel kapcsolatosan. Egyrészt a diákok egy sajátos formáját választották a körmeneti felkészülésnek, hiszen 1499-ben a bölcsészkar új státutumokat készített elő annak érdekében, hogy megtiltsa a *lanceatores*ként parádézó diákság számára svájci stílusú katonai meneteket tartását az ünnep előestéjén és nyolcadán. Mivel az *antefestum* ezen a karon oktatási szünettel járt, az utóbbi helyzet külön bátorítást nyújthatott saját, efféle fegyveres vonulások megszervezésére.⁴⁸ Néhány évvel később, 1505-ben az egyetem körmenetre való felkészülése közben az egyik diákot, aki egyébként a Szent István-székesegyház társaskáptalanjának is a tagja volt, társai elfogták, és az *alma mater* börtönébe zárták. Erre válaszul a katedrális prominens intézménye úgy érte el a *licentiatus* kiszabadulását, hogy a körmenettől való távolmaradással fenyegetett.⁴⁹

Az 1513-as év folyamán a helyi úrnapi az ünnep egyik kezdeményezője, IV. Orbán pápa szándékaival szöges ellentétben halálesettel járó összeütközésbe torkollott. A véres eseményeket és az 1514-es évre kiható következményeit a bécsi történetírás *Bellum Latinum*ként tartja számon. Az úrnapi kirobant *tumultus*ra a Widmertor előtti külvárosi területen egy bordélyház (*domus meritoria*) mellett került sor, ahol a diákok és helyi szőlőművesek (*ligonistae/solifossores*) közötti harcban (*seditio*) többen megsérültek, és egy városi polgár, illetve a bölcsészkar egyik magisztere halálosan megsebesült.⁵⁰ A verekezésbe torkolló vitát feltehetően az előbbi kar diákjai (*scholares*) által kötelezően hordandó öv (*cingulum*) okozhatta,

47 *Josephus Reichenau*: *Conspectus historiae universitatis Viennensis*. I. Viennae, 1722. 157–158.; *Aschbach, J.*: i. m. (34. jz.) 211.; *Die Rechtsquellen der Stadt Wien*. Hrsg. Peter Csendes. Böhlau, Wien, 1986. (*Fontes Rerum Austriacarum* III./9.) 229.; *Kurt Mühlberger*: *Schule und Unterricht*. In: *Wien. Geschichte einer Stadt*. I. i. m. (40. jz.) 291–318., különösen 301.

48 *Thomas Maisel*: „*Bellum Latinum*”. Eine studentische Rebellion des frühen 16. Jahrhunderts in Wien. In: *Aspekte der Bildungs- und Universitätsgeschichte*: 16. bis 19. Jahrhundert. Hrsg. Kurt Mühlberger–Thomas Maisel. WUV-Univ.-Verl., Wien, 1993. 191–231., különösen 205–206. és ld. a 61. jegyzetet.

49 Az 1505-ös esetre ld. *Reichenau, J.*: i. m. (47. jz.) II. Viennae, 1724. 70., míg az eseményről további adatokkal szolgál *Maisel, T.*: i. m. (48. jz.) 205–206.

50 *Kurt Mühlberger*: *Universität und Stadt im 14. und 15. Jahrhundert am Beispiel Wiens*. Wesentliche Grundlagen und ausgewählte Szenen einer „konfliktbeladenen Harmonie”. In: *Die Universität Wien im Konzert* i. m. (36. jz.) 53–83., különösen 76. és *Thomas Maisel*: *Der „Lateinische Krieg”*. Eine studentische Revolte des frühen 16. Jahrhunderts in Wien. *Historische Anthropologie* 3. (1995) 389–411.

mely gyakorlatot a *solifossores* minden bizonnyal nyilvánosan kigúnyolták. Míg a megkülönböztető jelzésből fakadó feszültségeket végül is 1514-ben sikerült rendezni, addig korántsem tartható véletlennek, hogy a fenti konfliktusok a hatalmi-politikai érdekek szövevényébe ágyazódó úrnapi ünneplés keretei között csúcsosodtak ki.⁵¹

Egy utolsó példával talán még szemléletesebben igazolható, milyen mértékben megváltozott és a kulturális-hatalmi érdekek által átszőtt értelmezések hálójába került már a reformáció közvetlen hatásait megelőzően, az 1510-es évek közepére az Úr testének bécsi körmeneti ünneplése. Ebben az évtizedben ugyanis olyan híresztelések terjedtek el a városi lakosságnak a klerikusokat is magában foglaló széles köreiben, miszerint a heti kisebb eucharisztikus vonulásokat különös pompával kell megülni abban az esetben, ha az aktuális hónapon belül a körmeneti csütörtök újholddal esik egybe. A babonás nézetek terjedését kiválóan példázza, hogy I. Miksa császár 1512 februárjában, Nürnbergben kelt levelében fordult a bécsi egyetemhez az előbbi, meglehetősen eretnek jellegű nézetekkel kapcsolatban. A rektor, a teológiai professzorok és a *magistri collegiales* egy hosszas levélben elemezték a babonás gondolatok eredetét, majd egyrészt megnyugtatták az uralkodót az eretnek nézetek sikeres kiűzéséről, másrészt hangzatosan méltatták Miksa érdemeit a keresztény hit tisztaságának megőrzéséért tett erőfeszítésekben.⁵²

Az úrnapi ünnepének és körmeneti hagyományának bécsi példáját összegezve tehát mind a kultusz, mind a pompás egyházi menet egy 1334-es oltáralapítványnak köszönhető, melyet egy konstanzi egyházmegyéből érkező, mind a Szent István-plébániatemplomot, mind a főhercegi udvart szolgáló klerikus hozott létre. Legkésőbb a Habsburg-család két prominens tagjának megerősítését és támogatását követően az oltáriszentség helyi ünnepét egyszerre szőtték át egyházi és világiuralkodói érdekek. Ennek ellenére a rendelkezések értelmében az aktív résztvevők köre kezdetben a bécsi világi és szerzetesi klérusra korlátozódott. Ami a Corpus Christi-testvérületeket illeti, utóbbiakból a Szent István (hozzávetőleg 1347-től) és a Szent Mihály (megközelítőleg 1357-től) plébániatemplomok kötelékében legalább kettő is létezett Bécsben. Az előbbi korai története alig ismert, ám a 15. század második felében bekövetkező megújítását követően olyan, kifejezetten befogadó politikát folytató társulássá vált, amely kulcsszerepet vállalt többek között

51 *Maisel, T.*: „Bellum Latinum” i. m. (48. jz.) 191–231., különösen 194–199. Kifejezetten az 1514-es eseményeket elemzi *Hermann Wiesflecker*: Wien vor der Reformation. Eine Studentenrevolte im Jahre 1514. In: *Ecclesia peregrinans*. Josef Lenzenweger zum 70. Geburtstag. Hrsg. Karl Amon et al. Verband der Wiss. Ges. Österreichs, Wien, 1986. 161–167.

52 Az elemzett esetekről részletesen ír *Joseph Ritter von Aschbach*: Die Wiener Universität und ihre Humanisten im Zeitalter Kaiser Maximilians I. II. Braumüller, Wien, 1877. 113., ill. *Reichenau, J.*: i. m. (47. jz.) II. Viennae, 1724. 75–81. Az egyetem kulturális szerepéről ld. *Paul Uiblein*: Die Wiener Universität, ihre Magister und Studenten zur Zeit Regiomontans. In: *Regiomontanus-Studien*. Hrsg. Günther Hamann. Verlag der Österr. Akad. d. Wiss., Wien, 1980. 393–443. és *Helmuth Grössing*: Die Wiener Universität im Zeitalter des Humanismus von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. In: *Das Alte Universitätsviertel in Wien* i. m. (34. jz.) 37. skk.

az 1500-as évekbeli úrnapi látványosságok megszervezésében. Az utóbbi intézmény kegyes cselekedetek gyakorlásán túl késő középkori története során pénzkölcsönöket is bonyolító társulássá vált, melynek 15. század közepi vezetői közül többen Bécs város tanácsában is befolyásos szerepet játszottak.

Ami az úrnapot és különösen körmeneti ünneplését illeti, az 1360-as évek során IV. Rudolf rendelkezései hoztak érdemi változásokat, melyek alapján egyrészt az immáron a Szent István-plébániatemplom összes ereklyéjét felvonultató menet elhagyta a templom és környéke intimítását, és átfogó városi kereteket öltött. Másrészt a külön processziókban a központi plébániához tartó, majd a főmenetben részt vevő templomi és kolostori papság mellett az egyetem tagjai számára is kötelezővé vált a különféle sorrendiséget meghatározó rendeletekben szabályozott részvétel. Legkésőbb tehát ettől az időponttól kezdve az ünnepi körmenet egyáltalán nem tekinthető a városi lakosságot egy helyi polgári elit által vezetett, harmonikus és egységes szakrális közösségként leíró, vagy az utóbbi állapotot létrehozó eseményként. Mint láthattuk, a vonulás rendjét szabályozó rendelkezések legkésőbb az 1380-as évek végén igazolhatóan először az egyetem berkein belül vezettek olyan komoly feszültségekhez, melyek 1414-ben az orvosi és a jogi kar közötti elkeseredett, végül főhercegi hatalmi szóval feloldott rivalizálásban csúcsosodtak ki. Az 1460-as évek első felének véres bécsi eseményei tükrében a kézműves céhek részvételét szabályozó 1463-as rendelkezések mögött is komoly társadalmi és politikai konfliktusok feszülhettek. A szembenállások, illetve nézeteltérések, mint ahogy az 1454-es eset is mutatja, egészen odáig vezethettek, hogy az ereklyetartók javítása vált szükségessé. A körmeneti forma tehát önmagában is számos összeütközésre adott alkalmat, melyeket sokszor hatalmi szóval, számos esetben a Habsburg főhercegek kegyét keresve kellett megoldani. Az ünnepi események közben lezajló esetleges konfliktusok mellett ráadásul nem egyszer meghatározó szereplők fenyegettek vagy a körmenetben való részvétel bojkottálásával, vagy akár saját felvonulásokkal, illetve átértelmezésekkel. Hasonló szellemben járt el például 1447-ben maga az egyetem, 1500 táján a katonai parádékat szervező diákság vagy 1505-ben a Szent István székesegyház társaskáptalani közössége. Végezetül, az 1510-es évek első felében a bécsi úrnapi vallásos-ünnepi világa babonás meggyőződéseknek is teret adva halálos összeütközések kereszt-tüzébe került, azaz nem csupán teljes mértékben profán tartalmakkal (is) töltődött fel, hanem a rendelkezések és a konfliktuskezelés világi-hatalmi jogára alá, bizonyos értelemben az uralkodói politikum kötelékébe került.

A magyar királyság és Buda

Ami a középkori magyar királyság területét illeti, az úrnapi új, késő középkori kultusza itt is meglehetősen korán, már a 13. század végén megjelent. Az első ismert, datálások formájában tetten érhető emlékek egyrészt az ország adminisztratív központjának számító *medium regni* egyszerre királyi-udvari (például 1292-ben és 1298-ban), valamint némethoni és latin telepeseiktől népes kereskedelmi (például Székesfehérvár, 1315) közegéből származnak. Másrészt a távolsági kereskedelem-

ben részt vevő erdélyi és kelet-magyarországi (Kolozsvár: 1271; Nagyvárad: 1313), azon belül is szász (például Nagyszében: 1301) városokban vezették be az ünnepet viszonylag korán. A királyság egészét tekintve az új kultusz a 14. század második felében tett szert országos jelentőségre I. (Nagy) Lajos (1342–1382) és Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) uralkodása idején, ami a következő évszázadban odáig vezetett, hogy az úrnapi körmenetek alkalmával már általános szokásként négy oltárt állítottak fel, ahol a négy evangélium kezdő sorainak eléneklésére is sor került.⁵³

A kultusz középkori történetét vizsgáló eddigi kutatások a szent vér tiszteletének terjedése⁵⁴ mellett különös figyelmet szenteltek a hagyomány egyházi és világi, döntően a városi közegekhez köthető társulati formáinak elemzésére.⁵⁵ Ennek megfelelően a *medium regni* területének – ahol például az 1380-as évek végén Esztergomban Demeter érsek alapított egy Corpus Christi-társulatot – elemzése mellett különös hangsúly esett a királyság legfontosabb kereskedelmi, számos esetben határ menti polgárközségeinek vizsgálatára.⁵⁶ Míg a nyugati határvidék jelentős központjai közül Sopronban az oltáriszentségi társulat a helyi

53 A Zsigmond-korszak kapcsán ld. *József Török*: Liturgisches Leben in Ungarn unter Sigismund von Luxemburg. In: *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Hrsg. Imre Takács. Zabern, Mainz, 2006. 544–546.; *Balanyi György*: Középkori magyar úrnapiok. *Vigília* 1953. június 292–299. és különösen 293–294.; *Sári Zsolt*: Az Eucharisztia ünnepének – Úrnapi – kialakulása és magyarországi története. In: *Ember és környezete*. Szerk. Tolnay Gábor. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 2002. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58.) 111–119. és különösen 112.; *Némethy Lajos*: Úrnapi körmenet a budai várban. *Religio* 37. (1878) 29–31. (július 13., 4.) és 36–37. (július 17., 5.); *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. METEM, Bp., 2000. 23–26.; *Bálint Sándor*: Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Szent István Társulat, Bp., 1989. 347–348.

54 *Sümei József*: Az oltáriszentség és a szent vér tisztelete a középkori Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (1991) 3. sz. 107–119., különösen 110–116.; *Tüskés Gábor–Knapp Éva*: A szent vér tisztelete Magyarországon. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Gondolat, Bp., 1986., különösen 83–112.; *Lakatos Pál–Sümei József*: *Szép Mária–Sümei József*: Az oltáriszentség tisztelete és Krisztus véreinek csodái a középkori Európában. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (2000) 1–4. sz. 45–103., nemzetközi kitekintésben: 53–95., míg a középkori magyar vonatkozásokra: 95–103.

55 *Lukcsics József*: Középkori magyar papi imatársulatok. *Katholikus Szemle* 26. (1912) 6. sz. 698–710.; *Kubinyi András*: Vallásos társulatok a középkori Magyarországon. In: *Új: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. METEM, Bp., 1999. 341–352. A témába újult nemzetközi kitekintésben is általános bevezetést *Fedeles Tamás*: Vallásos áhitat, közösségtudat, reprezentáció. A késő középkori körmenetek főbb jellemzői. *Aetas* 22. (2007) 3. sz. 59–82., különösen 63–68., míg részletező áttekintésként magyar vonatkozásban ld. *Marie-Madeleine de Cevins*: Entre conformisme et particularisme regional: les pratiques de l’eucharistie en Hongrie medievale. In: *Pratiques de l’eucharistie dans les Églises d’Orient et d’Occident (Antiquité et Moyen Âge)*. II. Les receptions. Éd. Nicole Bériou–Béatrice Caseau–Dominique Rigaux. Brepols, Paris, 2009. 699–734., különösen 703–734. és *András Kubinyi*: Stadt und Kirche in Ungarn im Mittelalter. In: *Stadt und Kirche*. Hrsg. Franz-Heinz Hye. Österr. Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung–Ludwig-Boltzmann-Inst. für Stadtgeschichtsforschung, Linz, 1995. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 13.) 194–197.

56 *Cevins, M.-M.*: i. m. (55. jz.) 704.

papságot összefogó közösségként működött, addig a legkorábról (1349) ismert hasonló pozsonyi közösség más jellegű szerepet töltött be. Az utóbbi társulás a kései középkorban nem csupán saját oltárral rendelkezett a város Szent Márton-plébániatemplomában, hanem ezenfelül saját kápolna is a tulajdonában állt, és döntő szerepet játszott az úrnapi körmenetek során. Ugyan kezdetben a Szent Márton-egyház kanonokjai is részt vettek az alapító lépésekben, a következő évtizedekben a testvérület egyre inkább világi jelleget öltött, és fokozatosan a város bécsi és itáliai (például firenzei) eredetű tagokat is magában foglaló polgári politikai elitjének reprezentatív testületévé vált. A fennmaradt taglisták alapján az átlagosan ötvenfős *confraternitas*nak csupán az 1480-as években volt jelentősebb számú női tagsága. A résztvevők közel fele élete során legalább egyszer, de sokan többször is jelentősebb szerepet (tanácsos, városbíró vagy polgármester) töltöttek be Pozsony vezetésében, és a társulat minden egyes ismert mestere az előbbi pozíció betöltése előtt legalább egyszer megfordult a városi tanácsban. A magánadományként 1396-ban létrehozott saját oltár mellett a társulat gazdagságát szemléletesen jelzi a *confraternitas* kezelésében lévő számos javadalmas ház és oltár.⁵⁷

Az utóbbi vallásos társulat kulcsszerepet játszott mind részvételével (például az ünnepség fényének emelése értékes monstranciák és/vagy úgynevezett *archa foederis* hordozásával), mind szervezéssel (például 1440-ben a polgárság lányai feldíszítette útvonal) a helyi eucharisztikus körmenetekben, melyek városi mivoltuk ellenére korántsem számítottak kizárólag a polgárközség eseményének. Az 1482-es esztendőben például Mátyás király személyesen, míg három évvel később udvartartásának hatszáz tagja volt jelen a városban az úrnapi ünnepek során. Jellemzően a király uralkodása idején és különösen az 1470-es és 1480-as években jelentősen megnőtt a társulatban részt vevő nemesek aránya. Az ünnepségek pompáját esetenként trombitások zenéje és ágyútűz (például 1494-ben), valamint a kapukat őrző díszes őrség és úrnapi játékok is emelheték. A körmenet prominens résztvevői azonosak voltak ugyan a város helyi politikai vezetésével, az útvonal mégis a polgárközség életterének legfontosabb elemeit kötötte össze, míg a pozsonyi vár még az uralkodó jelenléte esetében is kívül maradt az eucharisztia ünnepének helyi városi hagyományából.⁵⁸

57 *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. Székely ny., Sopron, 1939. 334.; *Judit Majorossy*: Late Medieval Confraternities in Pressburg. In: Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich. Hrsg. Nathalie Kruppa. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2008. 339–362., különösen 346–349.; *Kubinyi, A.*: Stadt und Kirche i. m. (55. jz.) 194–195.; *Timár Kálmán*: Legrégibb szentségi társulatunk. Örökimádás. Központi Oltáregyesület Közlönye 9. (1908) 9. sz. 282–284.; *Marie-Madeleine de Cevins*: Les confréries de Bratislava à la fin du moyen âge d’après les sources testamentaires. *Confraternitas* 9. (1998) 2. sz. 3–22.; *Jankovičová, E.*–*Jankovič, V.*: i. m. (10. jz.) 7–37.

58 *Majorossy, J.*: Towns and Nobility i. m. (10. jz.) 109–150., különösen 130–133. és 137.; Magyarország zenetörténete. I. Szerk. Rajeczky Benjamin. Akadémiai, Bp., 1988. 75.; *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium. Karácsony, húsvét, pünkösöd. Nagy ünnepeink a hazai és közép-európai hagyományvilágból. Szegedi Kossuth Ny., Szeged, 1998. 453–475., 532–536., különösen 458.;

A nyugati határszél városain túl mind az északnyugati, döntően bányavárosi, mind az északkeleti, döntően kereskedő polgárközségekben is kimutatható az ünnep jelenléte. Kőrmöcbánya esetében például az úgynevezett vártemplomban már 1393-ból tudomásunk van egy oltáriszentségnek szentelt kápolna létezéséről, míg az egyik első eucharisztikus testvérületre utaló adat 1457-ből származik. Hasonló, meglehetősen módos társulatok léteztek Selmecbányán (legkésőbb 1500-ban) és Besztercebányán (1463/1469 előtt) is,⁵⁹ míg a lőcsei Úr teste *confraternitas*ról részletes szabályzata mellett ismert, hogy 1402-ben Zsigmond király és hitvese, Borbála is a társulat tagjai között szerepelt. A helyi körmenetben a szent himnusokat éneklő diákság lépdelt közvetlenül az oltáriszentség előtt. A helyi eucharisztikus társulat még az 1530-as években is virágkorát élte, és létezése 1560-ban is kimutatható.⁶⁰ Az északkeleti Kassa esetében a kereskedők céhe nem csupán a körmeneti útvonal előkészítésében jeleskedett, hanem a baldachin feldíszítésének és hordozásának méltóságteljes feladatát is magáénak tudhatta. Ami a szomszédos Eperjest illeti, legkésőbb az 1430-as években már eucharisztikus társulat létezett a városban, melynek céhei ünnepi gyertyák fényénél vettek részt az úrnep körmeneti megünneplésében.⁶¹

Az erdélyi városok (például Nagyszeben, Brassó, Beszterce és Kolozsvár) történetében az eucharisztia társulati és körmeneti kultuszának feltűnése nem egyszer kapcsolódott össze a 14. század végén megjelenő és a helyi polgárközség életében dominánssá váló német ajkú kereskedőelit térnyerésével. Nagyszebenben például a *confraternitas* a város egyetlen, Szűz Máriának szentelt plébániatemplomához kapcsolódott, és igazolhatóan 1372 és 1533 között létezett. Ebben az esetben a társulat létrehozása egyértelműen a harcos földbirtokos városi nemességet a városi eliten belül leváltó új kereskedői és részben iparosréteg érdemének tekinthető.⁶² A társulat megerősítését kérvényező tíz tag harmada

Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás. Akadémiai, Bp., 1983. 204.; *Jankovičová, E.* – *Jankovič, V.*: i. m. (10. jz.) 249–280.

59 *Križkó Pál*: A kőrmöcbányai római katolikus egyházközség története. I. korszak: 1317–1520. Rudnyánszky ny., Bp., 1897. 6., 12.; *Pásztor L.*: i. m. (53. jz.) 27., 36.; *Timár Kálmán*: Régi magyar szentségi társulataink. Örökimádás. Központi Oltáregyesület Közlönye 11. (1910) 2. sz. 48–49.; *Uő*: Legrégibb szentségi i. m. (57. jz.) 284.; *Igor Graus*: Zápas Banskej Bystrice s vedním Turzovsko-Fuggerovského mediarskeho podniku o správu banického bratstva Bozieho Tela. Historický časopis 47. (1999) 2. sz. 173–186.; *Martin Štefánik*: Die Anfänge der slowakischen Bergstädte. Das Beispiel Neusohl. In: Stadt und Bergbau. Hrsg. Karl Heinrich Kaufhold–Wilfried Reininghaus. Böhlau, Köln, 2004. (Städteforschung A 64.) 295–312.

60 *Pásztor L.*: i. m. (53. jz.) 24., 38.; *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. X/4. Typ. Universitatis, Budae, 1841. 155–157.; *Balanyi Gy.*: i. m. (53. jz.) 295.; *Iványi Béla*: A lőcsei Krisztus Teste testvérület jegyzőkönyve. 1431–1584. Közlemények Szepes vármege múltjából (1911) 3–4. sz. 129–145., 193–201.

61 *Sümegei J.*: i. m. (54. jz.) 109.; *Pásztor L.*: i. m. (53. jz.) 45–46.; *Timár K.*: Régi magyar szentségi i. m. (59. jz.) 47.

62 *Gustav Seiwert*: Die Bruderschaft des heiligen Leichnams in Hermannstadt. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde N. F. 10. (1872) 3. sz. 332–334., különösen 319–328., 355–360., ill. *Uő*: Nachtrag zum Aufsatz „Die Bruderschaft des heiligen Leichnams in Hermannstadt”. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde N. F. 11. (1874) 3. sz. 485.; *Carmen Florea*: The

Nagyszében irányító családjaiból, míg további három jelentős kézműves céhek képviselői közül került ki. Annak ellenére, hogy a körmenetben is szerepet vállaló résztvevők köre a későbbiekben kitágult, az elitjelleg továbbra is erős maradt, és az egyes tagok az aktív részvétel mellett további kegyes cselekedetekben is kivették a részüket. A helyi politikai elit ilyen társadalmi és kulturális integráltsága sem tudta azonban megakadályozni az olyan típusú konfliktusokat, amilyen például 1448-ban pattant ki a szabók és a szűcsök céhe között annak kapcsán, hogy ki melyik helyet foglalhatja el a város legfontosabb terét, a *Circulus Maiort* körbejáró menetben. Végül a helyi emlékezetben gyökerező hagyományra hivatkozva a szabók sikeresen szerezték meg maguknak az előkelőbb helyet a szűcsökkel szemben, akik könnyűnek találtatott érveikben más erdélyi városok szabályzataira hivatkoztak.⁶³

1460-ban a minden szerdán tartandó körmenet résztvevői számára búcsút kértek. Ennek értelmében a helyi eucharisztikus testvérület oltáránál tartott szentmisét olyan körmenet követte, melyben a résztvevők énekszó, csengőhang és orgonaszó közepette, gyertyával a kezükben körmenetet tartottak a plébániatemplomban. Az előbb leírt szertartás a városi számadások (például kiadások a gyertyákra stb.) alapján még 1526-ban is szokásban volt. Mivel a város a 15. század második felében ismétlődően az oszmán-török portyák célpontjául szolgált, ezért a búcsú érdekében benyújtott kérvény nemcsak a skizmatikusok megtérítésére, hanem a török elleni védelemre is hivatkozott.⁶⁴

Az úrnapi kultusz ápolásában aktívan jelen lévő testvérület megléte Brassóból is igazolható, hiszen az utóbbi *confraternitas* 1409-ben különleges búcsúlevelekben részesült. Ami Kolozsvárt illeti, elhúzódó városi vitákat követően az erdélyi püspök 1414-ben rendeleti úton kívánta rendezni a helyi Szent Mihály-plébániatemplomhoz kötődő úrnapi körmenetek helyzetét. A püspök egyszerre előírta és támogatta a Corpus Christi-oltárnál megtartott csütörtöki szentmisék megtartását, amely gyakorlat megerősítéséhez többek között 1459-ben helyi végrendeleti kegyes adományok is hozzájárultak. A helyi szabólegények céhének 1502-es rendelkezései értelmében az előbbieik körmeneti részvétele kötelező volt, és mint ahogy egy 1521-es forrásból kiderül, a távolmaradók pénzbüntetésre számíthattak. Egy 1531-es végrendelet tanúsága szerint az Úr teste emlékeze-

---

construction of memory and the display of social bonds in the life of the Corpus Christi fraternity from Sibiu (Hermannstadt, Nagyszében). In: *The Making of Memory in the Middle Ages*. Ed. Lucie Doležalová. Brill, Leiden, 2010. (Later Medieval Europe 4.) 283–308., különösen 283–288.; *Konrad G. Gündisch*: *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*. Böhlau, Köln, 1993. (*Studia Transylvanica* 18.) 57–62.; *Cevins, M.-M.*: *Entre conformisme i. m.* (55. jz.) 710.

63 *Carmen Florea*: *Despre tensiunea unei solidarități în evul mediu târziu: exemplul unor orașe transilvănene*. In: *Reprezentări ale morții în Transilvania secoleror XVI–XIX*. Ed. Mihaela Grancea. Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj–Napoca, 2005. 51–69.; *Uő*: *The construction of memory i. m.* (62. jz.) 283–286.

64 *Pásztor L.*: *i. m.* (53. jz.) 302–303.; *Cevins, M.-M.*: *Entre conformisme i. m.* (55. jz.) 714., 716., 732.; *Sümegei J.*: *i. m.* (54. jz.) 109.

tére rendelt misék még ekkor sem tűntek el az eucharisztikus kegyesség helyi gyakorlatából.⁶⁵

Az előző évszázad utolsó évtizedében az erdélyi Beszterce városában nem külső hatalom, hanem maga a városi tanács kívánta megerősíteni a helyi vallási hagyományt, hiszen 1496-ban VI. Sándor pápától kértek száznapos búcsút a rendszeresen megtartott úrnapi körmenetek résztvevői számára. Ennek megfelelően itt a helyi polgárközség szervezésében Beszterce plébániatemploma körül minden hónap első csütörtökjén pompás eucharisztikus felvonulást rendeztek. A fenti példák alapján tehát legkésőbb a 15. században a magyar királyság számos jelentős városi közössége⁶⁶ számára élő gyakorlatnak számítottak a gyakran a tanács vagy egy eucharisztikus testvérület szervezésében, a helyi világi hatalom részleges vagy teljes ellenőrzésével megtartott úrnapi körmenetek. Mint a pozsonyi és a lőcsei példák mutatták, a világi befolyás nem feltétlenül csupán a helyi városi polgári elit részéről nyilvánult meg. Mégis, az oltáriszentség tiszteletére szervezett ünnepségek nem polgári jellegű világi kisajátítására a magyar királyság területén a legszemléletesebb példát a 15. századi Buda jelenti.

Az ország késő középkori fő- és székvárosa esetében egy 1375. május 20-i keltezésű oklevél igazolja egy Úr testének szentelt oltár meglétét Buda német ajkú lakóinak plébániájában, a Boldogasszony-templomban. Emellett az erődített Várhegy területén kívül a Szent Péter mártír plébánia területén valamikor 1351 és 1358 között I. Lajos király alapított egy az Úr testének szentelt kápolnát. Érdekes módon, a következő évszázadokban az utóbbi helyszín két esetben is politikai kivégzések áldozatainak ravatalozóhelyeként szolgált. Így járt az 1388-as Zsigmond király elleni sikertelen lázadását követően Hédervári Kont István tucatnyi társával egyetemben, akiket a Szent György téren fejeztek le. A következő évszázad során V. László (1440–1457) parancsára 1457. március 16-án végezték ki – ezúttal a királyi palota előtti téren – Hunyadi Lászlót, akinek a felravatalozására szintén az említett kápolnában került sor.⁶⁷

65 *Maria Crăciun*: Eucharistic Devotion in the Iconography of Transylvanian Polyptych Altarpieces. In: *Religious Ceremonials and Images. Power and Social Meaning (1400–1750)*. Ed. José Pedro Paiva. Palimage Editores, Coimbra, 2002. 191–230.; *Cevins, M.-M.*: Entre conformisme i. m. (55. jz.) 713.; *Sümeği J.*: i. m. (54. jz.) 109.; *Pásztor L.*: i. m. (53. jz.) 26., 38.; *Florea, C.*: The construction of memory i. m. (62. jz.) 287–288. és ld. a következő jegyzetet.

66 A magyar királyság délnyugati területei kapcsán ld. többek között *Fedeles Tamás*: Körmenetek Pécsen, a 14–15. században. *Pécsi Szemle* 10. (2007) 4. sz. 4–21.; *Orsolya Csomó*: A Survival Liturgy – Continuity and Changes in the Processional Practice of Zagreb Cathedral from the 14th to the 18th Century. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 45. (2004) 1–2. sz. 53–66., míg Erdély területére ld. *Lidia Gross*: Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV–XVI). Ed. Grinta–Presa Universitară Clujeană, Cluj–Napoca, 2004. 202–233., ill. *Maria Crăciun*: Polipticul și devoțiunea eucharistică în Transilvania evului mediu târziu. *Caiete de antropologie istorică. Sărbătoare, comemorare, celebrare* 4. (2005) 1. sz. 45–111., különösen 90–93.; *Timár Kálmán*: A kolozsvári Krisztus teste társulat. Örökimádás. Központi Oltáregyesület Közlönye 9. (1908) 373–374.; *Dömötör T.*: i. m. (58. jz.) 204. és ld. az előző jegyzetet.

67 Az eddigi részletes elemzések kapcsán ld. *Goda, K.*: i. m. (11. jz.) 70–74.; *András Végh–Judith Zádor*: Topographie und Architektur der Stadt Buda im Spätmittelalter. In: *Budapest im Mittel-*

Ami a budai eucharisztikus társulati életet illeti, a korai kutatások egy része abból indult ki, hogy mind a fent említett Boldogasszony-egyházban, mind a magyar közösség plébániájaként szolgáló Szent Mária Magdolna-kápolnában (később templomban) létezett egy az Úr teste kultuszának szentelt *confraternitas*. Míg az utóbbi meglétére nincsenek egyértelmű adatok, addig az előbbi tevékenységére vonatkozó legtöbb utalás a 15. század közepi okleveles emlékekből származik. Ekkorra, legalábbis az ismert vezetői alapján, e vallásos társulat a város német kereskedőelitjének reprezentatív testületévé vált, és saját pecséttel, legkésőbb 1411-ben pedig a Szent Miklós domonkos kolostorral szemben található saját házzal rendelkezett. A csoport 15. és 16. századi ismert kereskedő és kézműiparos vezetői szoros kapcsolatokat ápoltak a birodalmi területek városai, azon belül is különösen Nürnberg polgárságával.⁶⁸ A társulat kifejezetten német és elit jellegét kiválóan igazolja, hogy 1436-ban egy magyar budai polgár, a György nevű korábbi városi tanácsos és jogász nyíltan kikelt a Boldogasszony-templom és eucharisztikus társulata egyházi befolyása ellen, sőt altárnokmesterként (*vicemagister tavernicorum regalium*) a két intézmény vagyonának elkobzását követelte, egyedüli lehetséges kedvezményezettként pedig a magyar közösség központjának számító Mária Magdolna-egyházat nevezte meg. Az elkobzásra ugyan nem került sor, ám a kezdeményezés önmagában is jól jelzi a Boldogasszony-templom eucharisztikus társulatának budai szerepét és helyi jelentőségét.⁶⁹

Ekkorra már a város a királyság új rezidenciális és igazgatási központjává vált, ahol legkésőbb az 1410-es évektől lehetünk tanúi az Úr teste ünnepében rejlő politikai lehetőségek egyre intenzívebb fel- és egyes esetekben kihasználásának. Az 1412-es év májusában például Zsigmond király, miután kibékült a lengyel ural-

---

ter. Hrsg. Gerd Biegel. Braunschweigisches Landesmuseum, Braunschweig, 1991. (Schriften des braunschweigischen Landesmuseums 2.) 292–314., különösen 311.; *Julianna Altmann et al.*: Medium Regni. Medieval Hungarian Royal Seats. Nap Kiadó, Bp., 1999. 208., 209.; *Kubinyi András*: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából. Szerk. Szakály Ferenc–Szűcs Jenő. MTA TTI, Bp., 2005. 11–34., különösen 22.; *Végh András*: Buda város középkori helyrajza. I. BTM, Bp., 2006. (Monumenta Historica Budapestinensia 15.) 101–102. és ld. a következő jegyzetet.

68 *Martyn C. Rady*: Medieval Buda: a Study of Municipal Government and Jurisdiction in the Kingdom of Hungary. Columbia University Press, New York, 1985. (East European Monographs 182.) 104., 120.; *Helmut Frh. Haller von Hallerstein*: Deutsche Kaufleute in Ofen zur Zeit der Jagellonen. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 51. (1962) 471.; *Némethy L.*: i. m. (53. jz.) 29. (július 13., 4.); *Némethy Némethi Lajos*: Nagyboldogasszonyról nevezett Budapestvári Főtemplom történelme. Horák ny., Esztergom, 1876. 56–57.; *Timár Kálmán*: A Budai Krisztus teste-Társulat. Örökimádás. Központi Oltáregyesület Közlönye 14. (1913) 45–46. és *Pásztor L.*: i. m. (53. jz.) 23–24.; *Kubinyi András*: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. Levéltári Közlemények 37. (1966) 241., 247., 259., 272–286.; *Végh A.*: i. m. (67. jz.) 61., 65–66., 249–262.

69 *Rady, M. C.*: i. m. (68. jz.) 107.; *Kubinyi, A.*: Stadt und Kirche i. m. (55. jz.) 195.; *Uő*: Buda – Die mittelalterliche Hauptstadt Ungarns. In: Budapest im Mittelalter i. m. (67. jz.), különösen 26–27.; *Uő*: Die Zusammensetzung des städtischen Rates im mittelalterlichen Königreich Ungarn. Südostdeutsches Archiv 34–35. (1991/1992) 27–31.

kodóval, többek között római királyként egy nagyszabású, neves egyháziak (például a passauai és a krakkói püspökök) részvételével is zajló diplomáciai találkozót szervezett Budára. Itt nem csupán a szomszédos (például lengyel, boszniai, szerb és ausztriai) régiók, hanem a bajor területek, a pápaság, a német lovagrend, a velencei köztársaság, sőt az angol és francia uralkodók is képviseltették magukat. A kortárs elbeszélő források (például Długosz János) tanúsága szerint a heteken át tartó, sok szempontból sikeres tárgyalásokat június 2-án úrnapi körmenet zárta le prominens külföldi vendégek részvételével. Amint azt a magyar királynak az angol uralkodóval, IV. Henrikkel (1399–1413) folytatott levélváltásai, illetve az angol követnek, Beauchamp-i Richárdnak az utazásai igazolják, Zsigmond céljai között egyszerre szerepelt a latin keresztény egyház egyesítése, béketeremtés a keresztény fejedelmek között és az Angliával közösen szervezendő keresztes hadjárat a hitetlenek ellen. A magyar király tehát a keresztény szolidaritás megteremtése mellett az oszmán birodalom elleni harcban is felhasználta az úrnap ünnepében rejlő szakrális mozgósító erőket.⁷⁰

Az utóbbi célok és szimbolikus keretek minőségileg új tartalmakkal bővültek az 1420-as években, amikor is Zsigmond nem csupán a keresztény egység és az iszlám fenyegetés ügyeiben, hanem cseh királyként az eretnek huszitákkal való harcban is igyekezett felhasználni az oltáriszentség kultuszát. Egyrészt a pápaság támogatásával számos keresztes hadjáratot szervezett a cseh mozgalommal szemben, másrészt a latin egyházi egység helyreállítását követően megpróbált hozzájárulni az előbbi és a görögkeleti egyház uniójának a megteremtéséhez, különös tekintettel az oszmán fenyegetésre. Az 1424-es esztendőben ismét az Úr testének ünnepébe ágyazva kívánta legalábbis szimbolikus formában elérni a fent nevezett összetett célokat. Ebben az évben ugyanis nyolc hetet töltött Budán a bizánci társascsászár VIII. (Palaiologos) János (1425–1448) annak reményében, hogy az egyházi unió ígéretének fejében katonai segítséget kap a fővárosa elfoglalásával fenyegető II. Murád (1421–1444, 1446–1451) szultánnal szembeni harchoz. Ráadásul ebben az időszakban tartózkodott Budán az 1422-től már második régiós pápai követségét töltő Placentinus kardinális (Castiglionei Branda), aki felajánlotta diplomáciai segítségét Zsigmond számára mind a husziták, mind az oszmánok elleni harcban.⁷¹

70 Sigismund von Luxemburg. Kunst und Kultur 1387–1437. Red. Ágnes Körber. Szépművészeti Múzeum, Bp., 2006. 29.; *Attila Bárány*: Anglo-Luxembourg relations during the reign of Emperor Sigismund. In: Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa. Hrsg. Michel Pauly–François Reinert. Zabern, Mainz, 2006, 43–59., különösen 45., 52., 59.; *Szende, K.*: i. m. (8. jz.) 199–210., különösen 208.; *Xystus Schier*: Buda Sacra. Kurzböck, Viennae, 1774. 30.; *Balanyi Gy.*: i. m. (53. jz.) 295–297.; *Némethy Némethi L.*: Nagyboldogasszonyról nevezett i. m. (68. jz.) 35–70.; *Uő*: Úrnapi körmenet i. m. (53. jz.) 29–30.; Sigismundus Rex et Imperator i. m. (53. jz.) 454–455.; *Gerold Schwedler*: Herrschertreffen des Spätmittelalters. Formen – Rituale – Wirkungen. Thorbecke, Ostfildern, 2008. 287., 458.; *C. Tóth Norbert*: Zsigmond magyar és II. Ulászló lengyel király személyes találkozói a lublói béke után (1412–1424). Történelmi Szemle 51. (2014) 339–356., különösen 342.

71 *Ernö Marosi*: Reformatio Sigismundi. Künstlerische und politische Repräsentation am Hof Sigismunds von Luxemburg. In: Sigismundus Rex et Imperator i. m. (53. jz.) 24–37., különösen

Amint azt a német krónikás, Eberhard Windecke elbeszéli, a budai udvarba az 1424-es év úrnapijának előestéjén érkezett Prágából a hír, miszerint a husziták katonai vezetője, Žižka János kiszabadulván börtönéből, újrászervezett csapataival nyílt csatában legyőzte Zsigmond cseh szövetségeseit, majd Kutná Hora városában vérfürdőt rendezett a huszitákkal ellenszenvező helyi lakosság körében. Másnap, azaz június 22-én az említett kardinális celebrálta úrnapi körmeneten mindkét uralkodó ünnepélyes formában vett részt legalábbis szimbolikusan egyesítve erőiket az eretnek cseh keresztények és az oszmán birodalom elleni küzdelemben. Windecke hozzáteszi továbbá, hogy Zsigmond hitvese is részt vett a vonulásban, ami a helyi szokás alapján a városon belül egy kört formált (*gieng [...] an der Prozesse zu Offen zu ring in der Stat umb*). Az uralkodói szándék alapján az oltáriszentség kultuszának mobilizálása ismét legalább három nagypolitikai célt szolgált. Egyszerre volt Zsigmond számára kulcskérdés a huszita mozgalom leverése, a latin és a görögkeleti egyházak egyesítése és a kereszténység együttes erejének segítségével az oszmán birodalom terjeszkedésének megállítása.⁷²

Az 1440-es évek közepén az oltáriszentség ünnepének körmeneti formáját ismét a nagypolitikai célok eszköztárában találjuk. Habsburg Albert magyar király (1438–1439) halálát követően ugyanis a világi és egyházi hatalmasok egy befolyásos köre elutasította Luxemburgi Erzsébet fiának, a Bécsben tartózkodó V. Lászlónak az uralmát, és a lengyel királyt, III. Ulászlót (1434–1444) hívta meg a magyar trónra. Mint ahogy az olasz humanista, Callimachus Buonacorsi Fülöp tudósít, az 1440 áprilisában magyar földre lépő Ulászló nagy pompával vonult Budára, majd a közelgő választási ceremóniájára (június 29.) érkező egyházi és világi főurak (többek között Hunyadi János) társaságában a magyar királyság fővárosában ülte meg az oltáriszentség ünnepét (május 26.). Rövid uralmának első éveiben Ulászló király többek között Hunyadi Jánossal az oldalán sikeresen vette fel a harcot az iszlám erővel, és az 1443-as esztendőben Budára visszatérve katonai parádét követően állíttatta ki a zsákmányolt oszmán zászlókat és hadi jelvényeket a Boldogasszony-templomban. Az utóbbi esetben tehát az eucharisztikus kultusz nem csupán a hit katonai mozgósító erejét, hanem az új, lengyelhoni dinasztiaiból származó uralkodó magyarországi legitimációját is hivatott volt szolgálni.⁷³

33–34., 45–46.; *István Baán*: Die Beziehungen zwischen Sigismund und Byzanz. In: Sigismundus Rex et Imperator i. m. (53. jz.) 438–411., míg a katalógusban ld. a 452–453. oldalakat, továbbá az előző jegyzet hivatkozásait.

72 *Birgit Studt*: Zwischen Kurfürsten, Kurie und Konzil. Die Hussitenpolitik König Sigismunds. In: Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa i. m. (70. jz.) 113–125., különösen 117–118.; *Amalie Fössel*: Barbara von Cilli. Ihre frühen Jahre als Gemahlin Sigismunds und ungarische Königin. In: Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa i. m. (70. jz.) 95–112.; Eberhard Windecke emlékiratai Zsigmond királyról és koráról. Ford. stb. Skorka Renáta. História–MTA TTI, Bp., 2008. 153.; Sigismund von Luxemburg. Kunst und Kultur 1387–1437 i. m. (70. jz.) 28. és ld. az előző jegyzetet.

73 *Végh, A.–Zádor, J.*: i. m. (67. jz.) 292–314., különösen 296.; *Balanyi Gy.*: i. m. (53. jz.) 297.; *Némethy L.*: Úrnapi körmenet i. m. (53. jz.) 29–31.; *Schier, X.*: i. m. (70. jz.) 32–36. és ld. az előző két jegyzetet. Ulászló király kapcsán ld. *János M. Bak*: 'Good king Polish Ladislas...': History and memory of the short reign of Władysław Warneńczyk in Hungary. In: Central and

Mint a tanulmány bevezetőjéből kiderült, Hunyadi János fia, Mátyás számára az oltáriszentség ünnepe számos országában jelentett kiváló alkalmat politikai céljai propagálására. Bonfini elbeszélése alapján az 1489-es budai úrnapi körmenetet a magyar király egy erre a célra készített dísztribünön tartózkodva fogadta, és a Habsburg Friggyessel kötött megegyezésének nyilvános bejelentését is erre az időpontra időzítette. A speciális pódium kérdése még az utóbbi részlethez képest is jóval jelentősebb, hiszen az uralkodó aktív részvételét igazoló zsigmondi időszakal összevetve itt az oltáriszentség és a politikum viszonyának minőségi változásáról beszélhetünk. Ezúttal tehát érdemes tüzetesebben görcső alá venni az itáliai krónikás beszámolóját, illetve a *Bibliotheca Corviniana* gyűjteményéhez tartozó úgynevezett Mátyás-graduale egy különösen díszes ábrázolását (fol. 69v). Az utóbbi liturgikus kötet minden bizonnyal a királyi kápolna számára készült valamikor az 1480-as években. A kép minden kétséget kizáróan egy úrnapi körmenetet ábrázol, ahol a monstrancia feletti baldachin Aquinói Szent Tamásnak az ünnepre készült 13. századi himnuszai egyikéből idéz, melynek értelmében az oltáriszentség megnyitja a mennyek kapuját: „o salutaris hostia quem [!] celi pandis [ostium]”. Ugyan az illusztráció keletkezésének pontos körülményei ismeretlenek, mégis Bonfini leírásával összevetve joggal feltételezhetjük, hogy az ábrázolás példájául vagy előképül egy Mátyás-korabeli ceremónia szolgált. Ennek megfelelően az eseményeknek otthont adó tér azonos lehet a budai királyi palota előtti, ünnepi események céljára kialakított úgynevezett *Samethoffal* (*theatrum arcis*). A képi megjelenítés értelmében a külön kapun érkező körmenetet zenészek és egy monstranciát hordozó egyházi személy vezeti fel, majd miután a résztvevők lerótták tiszteletüket a pódiumon álló uralkodó és udvarának tagjai előtt, egy másik kapun elhagyják a teret. Az ábrázolás, amelyben tehát a király és elitjének szűkebb köre fenséges magasságból szemléli és fogadja az alázatát nem csupán a menetelőknek, hanem az oltáriszentségnek is, olyan világi hatalom képét vetíti elénk, amely képes lehet az eucharisztia kultuszából származó összes szakrális erő fel- és kihasználására.⁷⁴

Az előbbi értelmezések egy részét igazolhatja, hogy többek között az 1490-es évekből származó királyi számadások alapján az új Jagelló-dinasztia tagjai idején is tovább élhetett feltehetően a *Samethof* területén az úrnapi megülésének Mátyás-korabeli gyakorlata. Az utóbbi szokásra tett utalásként értelmezhetjük az 1494. és 1495. évi udvari elszámolások egyes tételeit, például az 1495. júniusi, az ünnep előestéjére vonatkozó építkezési kiadásokat. Ráadásul szintén II. Ulászló uralkodásának az idején, 1501-ben Buda ismét a Zsigmond-korszak fényét és eucharisztikus politikáját idéző ünnepek színhelyül szolgált. Miután a magyar király-

Eastern Europe in the Middle Ages. Eds. Piotr Górecki–Nancy van Deusen. Tauris Academic Studies, London–New York, 2009. 176–183.

74 Kubinyi, A.: Courtiers and Court Life i. m. (6. jz.) 21–33. és Goda, K.: i. m. (11. jz.) 71–72., 79. Az 1489-es események kapcsán ld. Bonfini, A.: i. m. (11. jz.) 705–706., 892. és Csánki D.: i. m. (11. jz.) 515–581., 617–667., 750–785. A képi forrás kapcsán: Mátyás-Graduale. Szerk. Rappai Zsuzsa. OSZK, Bp., 2007. 21–51., ill. 108–109. (fol. 69v), az értelmezésre ld. Rubin, M.: i. m. (7. jz.) 185–196., különösen 191. és ld. az előző jegyzetet.

ság, a velencei köztársaság és a pápaság közötti oszmánellenes szövetség tárgyalásai sikerrel lezárultak, a lengyel, a francia és a spanyol uralkodók követeknek jelenlétében számos magyar világi és egyházi méltóság kötelezte el magát személyes esküvel a katonai erőfeszítésekben való részvételre. Mint arról egy német (a budai német polgár Haller Ruprecht szolgálója), illetve egy olasz forrás (Dainero Tamás modenai követ) beszámol, a politikai sikereket és az eltervezett katonai célokat a zsigmondi időket idézve egy úrnapi körmenet tetőzte be, melyet egyes feltételezések szerint többek között II. Ulászló udvarának egyik diplomáciában igen jártas tagja, a raguzai Petantius Félix tervezett meg.⁷⁵

A két forrás adatait összegezve, mind a pápai, mind a velencei fél aktívan kivette a részét az ünnepségek fényéből. A pápai legátus, Isvalies-i Péter kardinális a Boldogasszony-plébániatemplom temetőjében egy vörös és fehér bort lövellő, fegyveres angyalal díszített ünnepi kutat állíttatott, míg a velencei fél hasonló, ám oroszlándíszes szökőkútját ugyanebben az ünnepi térben építtették fel. Sőt a temetőben egy még érdekesebb építményt, egy muszlim mecsetet formázó épületet is emeltek, és többek között a török szultánt és pasáit ábrázoló bábuk mellett kiállították Mohamed prófeta síremlékét/koporsóját is. Mint ahogy az olasz diplomata elbeszéli, az utóbbi előkészületek háttere egy jövődőlésben keresendő, miszerint az iszlám ereje csupán úgy semmisíthető meg, ha elpusztítják a muszlim prófeta síremlékét/koporsóját.⁷⁶ Dainero szavai szerint egy hasonlóan megszervezett val-

75 A dinasztia közép-európai történetével kapcsolatban legújabban ld. Europa Jagellonica. Kunst und Kultur Mitteleuropas unter der Herrschaft der Jagiellonen 1386–1572. Hrsg. Jiří Fajt. Haus der Brandenburgisch-Preußischen Geschichte, Potsdam, 2013., különösen 81., 105., 152–153., 161–167.; *Soltész Gyula*: Az 1494. és 1495. évi királyi számadások művelődéstörténeti vonatkozásai. Barcza József Könyvnyomdája, Bp., 1905. 54–102.; *Némethy L.*: Úrnapi körmenet i. m. (53. jz.) 29–31.; *Uő*: Nagyboldogasszonyról nevezett i. m. (68. jz.) 74.; *Főgel József*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). MTA, Bp., 1913. 106–139.; *Wenzel Gusztáv*: II. Ulászló magyar és cseh királynak házasa élete 1501–1506. Századok 11. (1877) 630–641., 727–757., 816–840. Az oszmán vonatkozások kapcsán ld. *András Kubinyi*: Hungary's power factions and the Turkish threat in the Jagiellonian period (1490–1526). In: Fight against the Turk in Central-Europe in the first half of the 16th century. Ed. István Zombori. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Bp., 2004. 115–145.; *Ivan Pederin*: A Velencei Köztársaság és Magyarország szövetsége a török elleni harcban. Levéltári Közlemények 57. (1986) 1. sz. 131–135. és *C. Tóth Norbert*: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Adatok a királyi adminisztráció működéséhez. Századok 143. (2009) 1455–1481., különösen 1455–1458.; Régi magyar drámai emlékek. I. Szerk. Kardos Tibor. Akadémiai, Bp., 1960. 135–136. és ld. a következő jegyzetet.

76 *Sándor Petényi*: Games and Toys in Medieval and Early Modern Hungary. Medium Aevum Quotidianum, Krens, 1994. (Medium Aevum Quotidianum. Sonderband 3. – STAMRA 1.) 44–50.; *Dömötör T.*: i. m. (58. jz.) 79–87., 202–206.; *András Kubinyi*: Alltag und Fest am ungarischen Königshof der Jagellonen 1490–1526. In: Alltag bei Hofe 3. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Hrsg. Werner Paravicini. Thorbecke, Sigmaringen, 1995. (Residenzenforschung 5.) 214. A leírás vonatkozásában: Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár, Apponyi Hungarica 62.; Lettere di Tommaso Dainero ad Ercole Duca di Ferrara 1501–2. edite per Cura di Cesare Foucard Direttore dell' Archivio di Stato in Modena, IV. La Festa del Corpus Domini, a Buda. In: Modenai és velencei követek jelentései Magyarország földrajzi és kulturális állapotáról a XV. és XVI. században. Athenaeum, Bp., 1881. 16–17. és ld. az előző és következő jegyzeteket.

lási-politikai rituáléra sor került már azelőtt, hogy a keresztény csapatok sikerrel bevették a muszlim kézen lévő Granada városát. Az olasz beszámoló szerint a magyar uralkodó ezúttal részt vett az úrnapi körmenetben, melyet a monstrenciával a kezében Péter kardinális vezetett. Amint a *processio* elérte a fent említett muszlim építményeket, írja Dainero, az összes, az iszlám valláshoz kötődő szimbólum nagy robbanás közepette lángba borult, majd közvetlenül ezután magyarok sokasága semmisítette meg mindazt, ami a helyszínből úgy-ahogy épségben maradt. A leírás szerint az erőszakos eseményeket követően egy Szibilla lépett elő, aki a királynak latinul fejtette fel a történések szimbolikus értelmét.⁷⁷

Végezetül Ulászló fiának, II. Lajosnak a korából ugyan nem állnak rendelkezésünkre a fentiekhez hasonló látványos leírások, mégis az úrnapi megünneplésnek korábbi módzatai a királyi számadások (1525, 1526) alapján továbbra is fennmaradhattak. Az utóbbi elszámolások értelmében egyrészt Korlátkövi Péter udvarmester, másrészt a királyi kápolna rektora felelt az úrnapi előkészületekért. Ami a királyi szférát illeti, az ünnep már annak előestéjén egy misével elkezdődött a királyi kápolnában. Hasonlóan, mint Mátyás uralkodása idején, egy erre az alkalomra szövetekből és fából készült tribün/pódium egyrészt a körmeneti vonulás megtekintésére szolgált mindkét évben. Másrészt az előbbi építmény 1526-ban igazolhatóan a szentségi körmenet egyik stációját jelentette. Maga az ünnep, ismét az udvar szemszögéből, a királyi kápolnában II. Lajos részvételével megtartott szentmisével kezdődött. A *processio* csupán ezt követően indult el. Az ünnepi menetben az uralkodót és környezetét égő gyertyákkal vonuló apródok és a királyi kápolna vagy a *castrum* tulajdonát képező, virágokkal díszített ereklyetartókkal, keresztekkel és szent képekkel vonuló udvari emberek képviselték. Ugyan a nagypolitika bármiféle jelenlétéről az utóbbi források nem tesznek említést, mégis a fenti leírás alapján az uralkodói-hatalmi szféra a középkori magyar királyság utolsó két esztendejében is erősen érezte befolyását az oltáriszentség ünnepének budai körmeneti eseményei során.⁷⁸

77 Ld. az előző jegyzetet, míg az ünnepek zenei világáról tájékoztat *Lajos Zolnay*: Data of the Musical Life of Buda in the Late Middle Ages. *Studia Musicologica* 9. (1967) 99–113.; *András Kubinyi*: Spielleute und Musiker von Buda (Ofen) in der Jagello-Epoche. *Studia Musicologica* 9. (1967) 77–97.; *Uő*: Musikleben am Budaer Königshof, Anfang des 16. Jahrhunderts. *Geschulte Musiker und Spielleute*. *Studia Musicologica* 15. (1973) 89–100. és a következő jegyzet adatai. A korai újkori játékok kapcsán ld. *Szabó Péter*: A maszk és a jelmez szerepe a kora újkori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 569–592.

78 A ceremóniákat szervező csoport kapcsán ld. *Neumann Tibor*: A Korlátköviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2007. 55–82. A királyi udvar esetében ld. *Fógel J.*: i. m. (75. jz.) 19–69., 94–129.; *István Zombori*: The Jagiello-Habsburg attempt at war against the Ottomans in 1523. Based on Chancellor K. Szydłowiecki's diary. In: *Fight against the Turk* i. m. (75. jz.) 147–153.; II. Lajos király számadási könyve, 1525. január 12.–július 16. Szerk. Fraknói Vilmos. *Magyar Történelmi Tár* 22. (1877) 200–201.; *Monumenta Ungrica*. Ed. Johann Christianus Engel. Doll, Viennae, 1809. 191–194.; *Némethy L.*: Úrnapi körmenet i. m. (53. jz.) 30–31.; *Balanyi Gy.*: i. m. (53. jz.) 299.

Összefoglalás

Fenti, a középkori bécsi és budai úrnapokat és körmeneteket közép-európai kitekin-tésben vizsgáló tanulmányunkban bebizonyítottuk, hogy az oltáriszentség ünnepe kapcsán az egyházi szféra és a politikum világa egyáltalán nem különült el egymás-tól. A Német-római Birodalom körmeneteivel foglalkozó történeti munkák jelentős része a várost mint zárt, érdemi külső befolyásoktól mentes szakrális polgárközséget jeleníti meg. Mégis, ami az oltáriszentség késő középkori kultuszát illeti, ez egyházi, illetve ezen belül később jelentős pápai támogatással született meg a 13. század fo-lyamán. A Max Weber-i téziseket módosító tényként az új ceremónia kezdetben tehát megmaradt az egyházi intézmények keretein belül, ahol az első körmenetekre alulról jövő kezdeményezésként az egyházi immunitásra korlátozódva került sor.

A 14. század első felétől kezdve azonban valóban tetten érhető az a folyamat, melyben a korábbi egyházi hagyomány részben vagy egészben világi befolyás alá került. A város szakrális polgárközségként való megjelenítése hátterében azonban számos esetben valójában az állt, hogy az ünnep és különösen körmeneti formájának lebonyolítása ezután a helyi világi politikai elit hatalmát megtestesítő városi tanács kezében összpontosult. Az utóbbi változás lehetett egy hosszan tartó átalakulás része, ám több esetben az ünnep és/vagy díszes felvonulással történő megülése egy-egy befolyásos polgár vagy a városvezető tanács kezdeményezésére jött létre. Az alapítást és finanszírozást, az aktív részvétel lehetőségét, illetve a körmenet területiségét te-kintve többféle formában kerülhetett sor az úrnap megünneplésére. Mégis, a legfon-tosabb közös elemnek az egyházi-szakrális és a világi-hatalmi szféra tekintetében a helyi polgári politikai elit saját legitimációs céljainak középpontba állítása számított.

A fenti megállapítások ellenére, mint az Nürnberg és Freiburg im Breisgau pél-dáján keresztül szemléletesen kiderült, bármilyen jelentős is volt a polgárközség autonómiája és/vagy a helyi polgári elit hatalma, az uralkodói jelenlét teljes mérték-ben átalakíthatta az oltáriszentség körbehordozásának helyi gyakorlatát. A rendsze-resen visszatérő és/vagy tartós uralkodói jelenlét hatásainak feltérképezésére tanul-mányunkban két várost, nevezetesen a birodalmon belüli Bécsset, illetve Budát vettük górcső alá. Az első esetben ugyan az úrnap ünnepe és körmeneti hagyománya 1334-ben belső egyházi kezdeményezésre jött létre, ám szinte nyomban, a Habsburg-csa-lád két prominens tagjának megerősítését és támogatását követően megjelentek az uralkodói érdekek. Az eucharisztia ünnepében érvényesülő világi befolyás megje-lenhetett a helyi úrnapi társulásokban is, melyekből a 14. század közepétől a Szent István és a Szent Mihály plébániatemplomok kötelékében legalább kettő is létezett Bécsben. Az 1360-as évek során IV. Rudolf rendelkezéseinek következtében (körbe-hordozott ereklyék sokasága; átfogó városi keretek; sorrendiséget meghatározó ren-deletek stb.) a helyi ünnepi körmenet már bizonyosan nem tekinthető a városi lakos-ságot egy helyi polgári elit által vezetett, harmonikus és egységes szakrális közösségként leíró, vagy az utóbbi állapotot létrehozó eseményként.

Az oltáriszentség körbehordozásának rendjét szabályozó rendelkezések leg-később az 1380-as évek végén igazolhatóan először az egyetem berkein belül ve-zettek olyan komoly feszültségekhez, melyeket végül az 1410-es években csupán

főhercegi hatalmi szóval sikerült feloldani. Az 1460-as évek első felének véres bécsi eseményei tükrében a kézműves céhek részvételét szabályozó 1463-as rendelkezések mögött is komoly társadalmi és politikai konfliktusok feszülhettek. A körmeneti forma tehát önmagában is számos lehetséges összeütközésre adott okot, melyet mindig hatalmi szóval, sokszor a Habsburg főhercegek kegyét keresve kellett megoldani. Az ünnepi események közbeni esetleges konfliktusok mellett ráadásul számos esetben (1447, 1505 stb.) meghatározó szereplők fenyegettek vagy a körmenetben való részvétel bojkottálásával, vagy akár saját felvonulásokkal, illetve átértelmezésekkel. Végezetül, az 1510-es évek első felében a bécsi úrnapi vallásos-ünnepi világa babonás meggyőződésekkel is feltöltődve halálos összeütközéseknek is teret adott, azaz nem csupán teljes mértékben profán tartalmakkal itatódott át, hanem a rendelkezéseken és a konfliktuskezelésen keresztül bizonyos értelemben az uralkodói politikum kötelékébe került.

Míg a 15. századi magyar királyság számos jelentős városában a birodalmi példákhoz hasonlóan a helyi világi hatalom részleges vagy teljes ellenőrzésével tartották meg az úrnapi körmeneteket, addig a pozsonyi és részben a lőcsei példák nyilvánvalóvá tették: az esetleges világi befolyás nem feltétlenül csupán a helyi városi polgári elit hatását jelenthette. A budai úrnapi hagyomány vizsgálata számos ponton megerősítette az utóbbi megállapítást. Például az oltáriszentségnek szentelt külvárosi kápolna Lajos király jóvoltából, valamikor 1351 és 1358 között jött létre. Mégis, a helyi polgári politikai elit, különösen ennek német kereskedői tagsága szintén komoly befolyást gyakorolhatott az úrnapi helyi kultuszára. Az igazolhatóan az 1375-ös évtől a Boldogasszony-templomban létező, az Úr testének szentelt oltár legkésőbb a következő évszázadban az előbbi csoport befolyása alatt álló, meglehetősen gazdag eucharisztikus társulás felügyelete alá tartozott. Az utóbbi *confraternitas* gazdagsága etnikai-társadalmi feszültségek célpontjává is vált az 1430-as években.

Ekkorra azonban az uralkodói szféra érdekei és szándékai már számos esetben eredményesen használták ki az úrnapi hagyomány politikai-katonai mozgósító erejét. Zsigmond király 1412-ben, majd 1424-ben a kultusz ceremóniáját használta fel a latin egyház egyesítésére, az utóbbi és a görögkeleti keresztények uniójának elérésére, a husziták, és különösen az oszmán birodalom elleni kereszties háború megszervezésére. 1440-ben Ulászló lengyel király az oltáriszentség ünnepét Budán megülve kívánta népszerűsíteni helyzetét leendő új országában. Hunyadi Mátyás számára pedig a körmeneti forma számtalan esetben bizonyult kiváló alkalomnak hatalmi ambíciói szakrális közegbe helyezésére. A budai 1489-es példa, azaz az uralkodó számára készített tribün használata segítségével a világi királyi hatalom a magasból szemlélve fogadhatta az Úr testét hordozó szentségi felvonulás résztvevőinek hódolatát. A mátyási hagyományok legalább egy részének továbbélése a Jagelló-dinasztia idején is kimutatható, sőt az 1501-es diplomáciai-katonai egyezségeket lezáró ünnepségek kifejezetten iszlámellenes tartalommal feltöltött körmenete az oszmán birodalom felett az oltáriszentség szakrális erejével kivívott végső és örökös keresztény győzelem lehetőségét idézte fel. Az elemzett, uralkodói-rezidenciális funkciókat (is) ellátó városok esetében tehát a polgárközség helyi elitjei esetleges befolyásán túl az úrnapi hagyomány, és különösen annak késő középkori körmeneti megünneplése

az uralkodói reprezentációs és nagyhatalmi érdekérvényesítés tárházában az egyik legbecsesebb szakrális eszköznek számított. Ebből a szempontból kifejezetten érdekes tanulságokkal szolgálhat a jövőben a cseh és lengyel polgárközségekre, valamint fő- és székvárosokra vonatkozó kutatási eredmények összehasonlító elemzése.

KÁROLY GODA

„ECCE PANIS ANGELORUM”

MEDIEVAL CORPUS CHRISTI FESTIVITIES AND PROCESSIONS IN VIENNA AND BUDA IN A CENTRAL EUROPEAN PERSPECTIVE

The present study, which examines medieval Corpus Christi festivities and processions in a Central European context, argues that with regard to the feast of the Eucharist the ecclesiastical sphere was in no way separated from the political one. Although the medieval cult of the Eucharist was born in the 13th century on the territory of the Holy Roman Empire with considerable backing from the church and, later, particularly from the Papacy, from the first half of the 14th century the practical organisation of the festivity, and above all of the procession, was in the hands of the urban magistracy, which embodied the power of the local secular political elite. Nevertheless, however great the autonomy of the civic community or the authority of the local civic elite may have been, the presence of the ruler could always transform the local practice of processing with the Eucharist. In order to explore the impacts of recurrent or protracted princely presence, the present study focused on two cities, namely Vienna in the Empire, and Buda, the capital of the Hungarian Kingdom in the 15th century.

Although in the first case the Corpus Christi festivity and the tradition of the procession were established in 1334 upon an initiative deriving from within the church, by the end of the 14th century, at the latest, the procession had certainly ceased to be an event which, under the leadership of the local civic elite, would have described, or even established, the urban population as a harmonious and unified sacral community. The form of the procession (ranking order, eventual absences) gave rise in the late middle ages to several conflicts. These were frequently solved through the intervention of princely power, by applying to the grace of the Habsburg princes. Consequently, the religious-ceremonial world of the Corpus Christi festivity in Vienna was drawn through the ways of regulations and conflict-management into the orbit of princely politics.

While in the Corpus Christi tradition at Buda the local civic political elite, and especially the German merchants, played a leading role, in the course of the 15th century the princely power frequently profited from the mobilising potential of the festivity in order to promote its own interests and political and military aims. Beyond the aims of church politics, in the 1410s and 1420s the cult was used in the organisation of crusades against the Hussites, and especially the Ottoman Empire. From the 1480s, at the latest, the preparation of a grandstand/podium for the ruler transformed the procession into an excellent venue for presenting the power of the Hungarian king in a sacral setting. The festivities which closed the diplomatic and military agreements in 1501 ended with a procession which, filled with an expressively anti-Islamic content, evoked the possibility of a final and eternal Christian victory over the Ottoman Empire achieved through the sacral force of the Eucharist. Thus, in the case of the cities analysed, which also functioned as princely residences, the Corpus Christi tradition, and especially its processional celebration in the late middle ages, was not only a manifestation of the influence of the elite of the local urban community, but also a precious sacral device within the arsenal available for the ruler's assertion of his representational and political interests.

CONTENTS

STUDIES

Károly Goda: „Ecce panis angelorum”. Medieval Corpus Christi Festivities and Processions in Vienna and Buda in a Central European Perspective	183
Péter Tusor: The Primate, the Ban and the Court of Vienna (1663–1664)	219
Orsolya Völgyesi: The Generation of László Szalay in the Lure of Kölcsey	251

WORKSHOP

Viktória Kovács: The Background to the Landowning of the Premonstratensians of Lelesz at Szalóka	265
János Buza: The Draw Bench Thrown into the Danube. On Minting in Hungary before 1526	281
György Kurucz: Interests of Allied Powers, Protestant Sympathies, Military Realities: Prince Rákóczi's Freedom Fight and the English Diplomatic Mediation	299
Bálint Varga: The Barbarian Past and the Glory of the Nation	319
Miroslav Michela: „A Home Should Be a Home to All Its Sons”. Cultural Representations of the Cult of Saint Stephen in Slovakia during the Interwar Period	333

E számunk szerzői

BUZA JÁNOS, az MTA doktora, ny. egy. tanár (Budapesti Corvinus Egyetem) • GODA KÁROLY PhD, posztdoktori ösztöndíjas (Palacký Egyetem, Olomouc) • KOVÁCS VIKTÓRIA, PhD-hallgató (Szegei Tudományegyetem) • KURUCZ GYÖRGY, a történelemtudományok kandidátusa, habil. egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • MIROSLAV MICHELA PhD (Prágai Károly Egyetem/Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete) • TUSOR PÉTER, az MTA doktora, egy. docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), kutatócsoport-vezető (MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája) • VARGA BÁLINT PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • VÖLGYESI ORSOLYA PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet